

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра готельно-ресторанної справи, туризму і рекреації

На правах рукопису

ОДЕМЧУК ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ

**РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ:
ЧИННИКИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Спеціальність: 242 «Туризм і рекреація»
Освітньо-професійна програма Туризм
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ІЛЬІНА ОЛЬГА ВІКТОРІВНА,
кандидат географічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 6
засідання кафедри туризму
та готельного господарства
від 14 листопада 2024 р.

Завідувач кафедри

проф. Ільїн Л.В.

ЛУЦЬК-2024

ОДЕМЧУК В. П.
РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ:
ЧИННИКИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Вплив релігійного туризму на економіку різних країн і регіонів світу, особливо релігійних центрів, дуже значний. Це пов'язано з тим, що паломники залишають у приймаючій країні значну частину грошей, які вони витрачають на свою подорож. Паломництво також приносить дохід тисячам місцевих жителів.

Релігійний туризм – це діяльність, пов'язана з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, які відправляються до святих місць і релігійних центрів, розташованих далеко від місця їх проживання.

Метою роботи є релігійний туризм в Україні. Для досягнення поставленої мети нами вирішені такі завдання: узагальнити понятійно-термінологічну систему релігійного туризму; з'ясувати передумови і чинники розвитку релігійного туризму в Україні; виявити регіональні особливості розвитку релігійного туризму; розробити заходи оптимізації та удосконалення релігійного туризму в Україні.

Для розвитку релігійного туризму України туристичні компанії спираючись на попит, створюють нові та нові тури в релігійні святині як України так і всього світу. Храми, монастирі та інші релігійні об'єкти становлять 27% усіх зазначених у каталогах пам'яток України.

Опрацьований матеріал, теоретичні положення та висновки можуть бути використані для вдосконалення розвитку релігійного туризму у регіонах України.

Ключові слова: релігійний туризм, паломництво, сакральні об'єкти, культові споруди

Odemchuk V. P.
RELIGIOUS TOURISM IN UKRAINE:
FACTORS AND DEVELOPMENT TRENDS

The impact of religious tourism on the economy of various countries and regions of the world, especially religious centers, is very significant. This is due to the fact that pilgrims leave a significant part of the money they spend on their trip in the host country. Pilgrimage also brings income to thousands of local residents.

Religious tourism is an activity related to the provision of services and meeting the needs of tourists who go to holy places and religious centers located far from their place of residence.

The purpose of the work is religious tourism in Ukraine. To achieve the goal, we solved the following tasks: to summarize the conceptual and terminological system of religious tourism; to clarify the prerequisites and factors of the development of religious tourism in Ukraine; to identify regional features of the development of religious tourism; to develop measures to optimize and improve religious tourism in Ukraine.

For the development of religious tourism in Ukraine, travel companies, based on demand, create new and new tours to religious shrines both in Ukraine and around the world. Temples, monasteries and other religious objects make up 27% of all listed in the catalogs of monuments of Ukraine.

The developed material, theoretical provisions and conclusions can be used to improve the development of religious tourism in the regions of Ukraine.

Keywords: religious tourism, pilgrimage, sacred objects, religious buildings

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Понятійно-термінологічна система дослідження релігійного туризму.....	7
1.2. Методика дослідження.....	22
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ І ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ.....	25
2.1. Передумови розвитку релігійного туризму.....	25
2.2. Ресурсна база релігійного туризму.....	32
2.3. Просторова диференціація релігійного туризму.....	41
РОЗДІЛ 3. ПЕРЕСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ.....	50
3.1. Проблеми й пріоритетні напрями розвитку релігійного туризму.....	50
3.2. Удосконалення й оптимізація релігійного туризму в Україні.....	56
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вплив релігійного туризму на економіку різних країн і регіонів світу, особливо релігійних центрів, дуже значний. Це пов'язано з тим, що паломники залишають у приймаючій країні значну частину грошей, які вони витрачають на свою подорож. Паломництво також приносить дохід тисячам місцевих жителів.

Релігійний туризм – це діяльність, пов'язана з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, які відправляються до святих місць і релігійних центрів, розташованих далеко від місця їх проживання. Значення понять «релігійний туризм» та «релігійне паломництво» потребує розмежування. Ці поняття часто ототожнюють не тільки в повсякденному житті, а й у законах і нормативних актах, що невірно. Деякі дослідники вважають, що паломництво та релігійний туризм – це два різні види людської діяльності, оскільки релігійний туризм – це соціально- економічна діяльність, а паломництво – лише релігійний, тому між цими поняттями є різниця. Інші вчені дотримуються думки, що релігійний туризм має дві сфери. Вони бувають паломницькі та пізнавально-екскурсійні. Більше того, є прогнози, що «чисте» паломництво з часом переросте в релігійний туризм, і ця тенденція сьогодні все більш помітна в країнах Європи.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є релігійний туризм в Україні. Для досягнення поставленої мети нами вирішені такі завдання:

- узагальнити понятійно-термінологічну систему релігійного туризму;
- з'ясувати передумови і чинники розвитку релігійного туризму в Україні;
- виявити регіональні особливості розвитку релігійного туризму;

- розробити заходи оптимізації та удосконалення релігійного туризму в Україні

Об'єктом дослідження є релігійний туризм в Україні; *предметом* – чинники і тенденції розвитку релігійного туризму в Україні у сучасних умовах.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань, при виконанні даного дослідження використано загальнонаукові методи пізнання. Історичний метод дозволив прослідкувати розвиток релігійного туризму. Статистичний метод дозволив на підставі узагальнених, статистичних даних оцінити особливості, тенденції розвитку релігійного туризму в Україні.

Наукова новизна дослідження : виявлено чинники, особливості й тенденції розвитку релігійного туризму в Україні.

Практичне значення. Опрацьований матеріал, теоретичні положення та висновки можуть бути використані для вдосконалення розвитку релігійного туризму у регіонах України.

Апробація результатів та публікації: Основні результати дослідження висвітлені у матеріалах VI–V Всеукраїнської науково-практичної конференції Волинського національного університету імені Лесі Українки «Індустрія туризму та сфери гостинності в Україні та світі: сучасний стан, проблеми й перспективи розвитку» (м. Луцьк, 2023, р., 2024 р.).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 79 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Понятійно-термінологічна система дослідження релігійного туризму

Туризм – багатоаспектне явище, що поєднує географічні, економічні, соціальні, культурні та екологічні складові, має невичерпний потенціал для постійного прогресу, тісно пов'язане з багатьма іншими сферами людської життєдіяльності, що зумовлює його значущість у соціально-економічному житті країн і народів [5].

Мандрівництво притаманне людині із часу її появи, тобто зародження подорожей відбувалося одночасно із зародженням людства [14]. Основними причинами, які спонукали перших людей подорожувати, були фізіологічні потреби у безпеці, їжі, розвідуванні місцевості, а також соціальні потреби у спілкуванні, задоволенні цікавості, обміні товаром.

Релігійність притаманна людині із самого початку її існування. Подорожі із релігійною метою залишають помітний слід у всій історії туристичних подорожей: із найдавніших часів і пізніше – аж до сьогодення. За даними Всесвітньої туристичної організації кожного року кількість паломників, які відвідують основні святі місця становить від 300 до 330 мільйонів осіб, а це приблизно чверть усіх міжнародних туристичних прибуттів і щороку здійснюються понад 600 мільйонів національних та міжнародних релігійних подорожей [1]. В історії релігійного туризму та релігії відомо чимало подорожей із метою поклоніння язичницьким святиням, причому у різних народів.

Релігія — це набір організованих вірувань, практик і систем, які найчастіше стосуються віри та поклоніння контрольній силі, як-от особистий бог чи інша надприродна істота. Хоча це основне визначення, існує багато

різних розуміння того, що таке релігія, і не всі релігії зосереджені на вірі в бога, богів або надприродні сили.

Релігія часто включає культурні переконання, світогляд, тексти, пророцтва, одкровення та мораль, які мають духовне значення для членів певної віри, і вона може охоплювати низку практик, включаючи проповіді, ритуали, молитви, медитації, святі місця, символи.

Відомий психоаналітик Зигмунд Фрейд описав релігію як форму виконання бажань. Однак сучасна психологія визнає, що релігія може відігравати важливу роль у житті та переживаннях людини і навіть може покращити здоров'я та благополуччя. Насправді дослідження показали, що релігія може допомогти людям виробити здорові звички, регулювати свою поведінку та зрозуміти свої емоції — усі фактори, які можуть вплинути на ваше здоров'я.

Існує багато різних типів релігій, включаючи основні світові релігійні традиції, які широко відомі, а також набагато менш відомі системи вірувань менших груп населення. Деякі з них представляють монотеїзм або віру в одного бога, тоді як інші є прикладами політеїзму або віри в кількох богів.

Деякі типи релігій включають, безперечно, не обмежуються ними: Бахаї; Буддизм; Християнство; Зороастризм; Конфуціанство; Індуїзм; Корінні релігії Азії: Іслам; Джайнізм; Іудаїзм; Растафаріанство; Синтоїзм; Сикхізм; Даосизм; Традиційні африканські релігії; Зороастризм.

Пов'язаний з релігією, анімізм — це віра в божественних нелюдських істот, тоді як тотемізм включає віру в божественний зв'язок між людьми і світом природи. На іншому кінці релігійного спектру є атеїзм, який передбачає віру в відсутність бога чи богів, і агностицизм, який вважає, що існування бога чи богів невідоме чи непізнане.

Теоретичні аспекти релігійного туризму зустрічаємо у працях [25, 30, 49–52]. Вивченням релігійним туризмом й паломництвом займалось багато вітчизняних та зарубіжних науковців, серед вітчизняних вчених Т. Божук [4–

6], А. Ковальчук, О. [13–14], Любіцева [19–20], Ільїна О.В. [8–10], Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. [12], Колотуха О. [15–16] та ін. [22, 32–33]. Серед зарубіжних досліджень релігійного туризму заслуговують на увагу такі [56–67].

Паломництво – це спільна чи індивідуальна подорож релігійного характеру вірних до святого місця. Паломництво як вид духовної та суспільної людської діяльності відоме здавна. Люди, незалежно від віросповідання чи конфесії, завжди вшановували святі місця, пов'язані з Богом, місця, де траплялися явища, які неможливо раціонально пояснити, місця, пов'язані з життям, смертю чи похованням релігійних діячів або святих. Релігійне паломництво, представляючи собою давню культурну традицію, змогло зберегти свою незмінну сутність впродовж століть і стати складовою частиною сучасного світу. Змінюються зовнішні умови здійснення віруючими подорожей, але незмінними залишаються мета і їхній зміст [14, 26].

За своєю суттю паломницький туризм можна розглядати як складову релігійного туризму, який в свою чергу входить до культурно-пізнавального виду туризму. По суті, культові об'єкти, що цікавлять релігійних туристів-прочан, є і найбільшими архітектурними шедеврами. Навіть для простих туристів та науковців інтерес становить ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії, культурною релігії тощо.

Загальною основою релігії є вірування, що молитва або обряд, пов'язані з певним місцем їх здійснення, природним чи рукотворним об'єктом, що має відношення до божества або певного явища. Святині можуть бути природного походження: вершини гір, скелі, ріки, озера, джерела, печери тощо. До рукотворних святинь належать храми, ікони, місця, пов'язані з принесенням жертв, місця погребіння, а також різні речі, що належали святим та з часом стали реліквіями [6]. Основними функціями в паломницькому туризмі є духовно-просвітницька, місіонерська,

благодійницька та загальноосвітня (рис.1.2). Вони мають надзвичайно важливе значення як стосовно окремих індивідуумів, так і щодо суспільства загалом та допомагають розкрити основну релігійного туризму.

Релігійний туризм, духовний туризм, сакральний туризм або релігійний туризм — це вид туризму з двома основними підвидами: паломництво, тобто подорож з релігійними або духовними цілями, і огляд релігійних пам'яток і артефактів, галузь екскурсійної діяльності.

Окрім основних функцій релігійного туризму слід звернути увагу і на додаткові функції, які є також важливими для розкриття поняття. Також пропонується до розгляду такі функції релігійного туризму [27]:

- інтеграційна – об'єднання людей за конфесійною належністю; створення умов для солідарності і згуртованості соціальних груп, підтримка рівноваги релігійних суспільних відносин, їхньої гармонізації;
- комунікаційна – можливість спілкування людини з одновірцями, з Богом;
- регулятивна – забезпечення поведінки людини за заздалегідь визначеною схемою (культові обряди, норми, вимоги тощо);
- світоглядна – дає змогу уявити свою картину світу, зокрема зрозуміти, у чому сенс людського життя, місія людини на Землі;
- рекреаційна або терапевтична – оздоровлення, зцілення (зняття виробничої чи невиробничої психофізіологічної втоми, душевних мук), відновлення фізичних і духовних сил людини;
- естетична – розвиток естетичного і художнього смаку;
- пізнавальна – ознайомлення з архітектурою, історичними та мистецькими характеристиками певних сакральних споруд, їхньою релігійною та духовною суттю;
- компенсаційна – зняття життєво важливих суперечностей і проблем людського буття; психологічно компенсує обмеженість, безсилля, залежність людей від умов існування, наповнює сенс їхнього життя;

- економічна – формування сфери послуг і зв'язків з іншими галузями господарства; розвиток окремих територій і сприяння зайнятості населення; збільшення грошових надходжень до бюджету;

- виховна – одержання знань протягом мандрівки про сакральні об'єкти у краєзнавчому, історико-архітектурному та мистецько-сакральному аспектах.

Також слід звернути увагу на основні чинники, які впливають на розвиток релігії у регіоні. Серед них варто виділити природні особливості території, історія розвитку території, історія заселення території, демографічні характеристики населення, етнічний склад населення, рівень соціально-економічного розвитку території, рівень міграції, геополітична ситуація в регіоні.

Християнство є однією із релігій, яка заохочує паломництво, хоча у канонах, які регулюють релігійне життя, не зазначено про його обов'язковість. Християнство як одна із найпоширеніших релігій у світі за своєю суттю є історичною релігією, вчення якої полягає не в ідеях та принципах, а в описі подій життя та смерті Ісуса Христа і його учнів. У святих для християн місцях, куди вони здійснюють паломництво, зберігаються реліквії, які пов'язані із вшануванням Бога та християнських святих [24]. Паломництво відіграло важливу роль у розвитку географії. Передусім мандрівки з метою вшанування та поклоніння святинам сприяли мобільності населення, зміцненню зв'язків між християнськими народами, розвитку інфраструктури тощо. Водночас зростала обізнаність людей про навколишній географічний простір. Одним із чинників розвитку географії ставала місіонерська діяльність римо-католицьких чернечих орденів. На відкритих територіях одночасно із їхнім господарським освоєнням активно діяли місіонерські місії. При таких місіях відкривали школи, храми та лікарні [27]. Серед місіонерів було багато людей із доброю освітою, умінням та бажанням вести науково-дослідницьку роботу. Часто їхні описи ставали

цінним джерелом інформації географічного характеру, оскільки вони містили відомості про особливості території, населення, природних умов тощо. Іншим джерелом географічних даних ставали путівники, які призначалися для паломників і містили детальні описи маршрутів. Подорожуючи чужими країнами, людина потрапляла в незвичне для неї оточення, тому перед подорожжю паломника цікавили проблеми відстаней, місць для ночівлі та відпочинку, засоби пересування та інше [28]. Дуже популярним був путівник кінця IV ст., відомий під назвою «Ходіння Сільвії», який описує подорож до Палестини однієї іспанської монахині. Ще один путівник про подорож із Бордо до Єрусалима склав невідомий автор (приблизно IV ст.). Окрім зазначених, можна згадати путівник Антоніна П'яченце, складений наприкінці VII ст., а також «Дорожник для паломників» поч. XII ст [27].

У Візантії перші путівники для паломників виходили грецькою мовою з другої пол. VIII ст. Найвідоміший із них – «Повість Єпіфанія Агіополіта про Сирію і Святий Град», про враження автора після подорожей святими місцями. У XII ст. візантійський паломник І. Фока уклав путівник «Коротке сказання про міста і країни від Антіохії до Єрусалима, а також до Сирії, Фінікії та святих місць Палестини». Путівники складали не тільки для паломників, а й для усіх мандрівників. Перший із них уклали ще у VI ст. під назвою «Град Константинополь – Новий Рим». На межі X–XI ст. вийшов докладніший путівник «Батьківщина Константинополь», який складався із трьох частин. У першій подано історію міста, у другій – план міста, а в третій була інформація про визначні місця [27].

На території сучасної України паломницька діяльність значною мірою активізувалася після прийняття християнства. Серед подорожей із метою релігії варто згадати «Ходіння ігумена Даниїла», яке датують початком XII ст.

Автор відвідав християнські храми та святині Константинополя, Палестини, Кіпру, Криту та Родосу, а також дав детальну характеристику

місцевої природи, населення і побуту [54]. Із паломництвом також пов'язаний розвиток туристичної картографії в Україні. У 1638 р. в друкарні Києво-Печерської лаври вийшла польською мовою книга А. Кальнофойського «Тератургіма» з додатком – трьома картами, які були планово-перспективними зображеннями Києва, та найпершими серед друкованих на українських землях планами – схематичними зображеннями Ближніх (Антонієвих) і Дальніх (Феодосієвих) печер. Із 1643 р., після здійснення київським митрополитом П. Могилою канонізації 69 монахів, похованих у печерах, Києво-Печерська лавра стала місцем масової релігії. Виникла необхідність відтворення плану печер, що й було зроблено у своєрідному історико-релігійному творі «Києво-Печерському патерику», перше друковане видання якого було здійснено у 1661 р. у друкарні Києво-Печерської лаври за розпорядженням архімандрита Лаври та ректора Києво-Могилянської колегії І. Гізеля [27].

Видання путівників відіграло важливу роль у становленні та розвитку тогочасної географії. Путівники містили детальні описи маршруту, країн, населення, традицій тощо. З іншого боку, видання путівників сприяло активізації релігії в той час. Вивчаючи їх зараз, ми маємо уявлення про географічні знання тієї епохи.

Паломництво у своєму розвитку пройшло низку еволюційних етапів.

Із прийняттям християнства та його поширенням по території Київської Русі побудовою храмів і монастирів Київська Русь стає центром релігії. Територією Київської Русі проходив «східний маршрут» до Єрусалима. Він починався із Києва вниз по Дніпру до Чорного моря. Потім уздовж західного узбережжя Чорного моря шлях пролягав до Константинополя, через Кіпр до Акри [41].

Історичні умови розвитку України та культурні особливості населення зумовили виділення на її території низки найважливіших ареалів релігії:

- АР Крим, де зосереджено пам'ятки християнства, юдаїзму, ісламу та караїзму;
- Центральна Україна: Умань, Бердичів, Меджибіж, Тараща та інші міста, пов'язані з історією хасидизму, захороненням цадиків;
 - Галичина, Буковина, Закарпаття – перехрестя західного і східного християнства, латинської і візантійської культур – регіон, де розташовано паломницькі місця католиків, православних, юдеїв, вірмен. Відвідини таких місць матимуть не лише туристично-пізнавальне, а й екуменічно-гуманістичне значення;
 - низка міст обласного і районного підпорядкування на Волині і Поділлі (Вінницька, Житомирська, Хмельницька та Волинська області), що відтворюють національну і сакральну культуру княжої доби і Середньовіччя (українського барокко), співжиття католицького і православного світу;
 - шлях «із варяг у греки», який репрезентує історію українського християнства, може ознайомити паломників із постатями української християнської історії та подій, пов'язаних із запровадженням християнства в Україні. Центрами можуть стати Київ та Чернігів завдяки зосередженню у них історико-культурних і сакральних пам'яток української християнської культури та духовності [43];
 - паломницькі місця Донецької та Луганської областей (Святогірська Лавра, Киселева балка) [18].

Отже, можна зробити висновок, що багато науковців займалися вивченням релігії та кожен трактував це твердження по-різному. Аналізуючи усі визначення, слід сказати, що в загальному паломництво – це спільна чи індивідуальна подорож релігійного характеру вірних до святого місця. Паломництво у своєму розвитку пройшло низку еволюційних етапів та розвивається по сьогоднішній день.

Божук Т. на основі аналізу визначень та підходів учених до трактування поняття «релігійний туризм» виокремила спільні та відмінні риси

релігійного туризму і релігії [5]. Для такого порівняння вона використала критерії сприйняття об'єкта, мети, мотивації (потреби), місії (спонукального мотиву), світогляду людини, туристичного продукту, організаційних моментів у створенні туру, причетності до подій, тривалості подорожі, форми одягу, норми поведінки тощо (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Релігійний туризм і паломництво: спільні та відмінні риси

Релігійний туризм	Паломництво
Сприйняття об'єкта	
Сакральнo-мистецьке убранство	Культ, поклоніння
Мета	
Ознайомлення з духовною та історичною спадщиною народу, духовними досягненнями народів інших країн, розуміння суті їхньої релігії; до програми огляду зараховано сакральні об'єкти як складову комбінованих турів.	Не лише відвідування сакральних об'єктів, а прославлення Бога; вияв віри, пов'язаний з певними територіями й об'єктами; самовдосконалення; одержання благодаті; здійснення релігійного обряду чи участі в ньому.
Мотивація (потреба)	
Пізнання, досліджує й вивчає релігійну спадщину під час екскурсій із відвідуванням монастирів, храмів, музеїв; супроводжує екскурсивод; можлива участь у богослужінні, хреснихходах.	Бажання зцілитися, помолитися за рідних набратися сил, отримати благословення на початок відповідальної справи; висловлення вдячності за блага, вияв відданості вірі, отримання сенсу буття, утвердження на духовній ниві, ознайомлення з культурним надбанням країни; внутрішня потреба спілкування з Творцем.
Місія (спонукальний мотив)	
Пізнання, цікавість, відпочинок, а то й розвага; зазвичай не бере участі в богослужіннях; переважно ознайомлюється з культурною складовою процесу і зовнішніми атрибутами віри – пізнає історію й культуру релігії, милується красою архітектурних форм, іконами, мистецьким оформленням храмів	Каяття, очищення сумління, прославлення Бога; напружена духовна праця (молитва, піст, участь у богослужінні), виконання необхідної фізичної праці (будівництво, прибирання територіїмонастиря).
.	

Закінчення табл.. 1.1	
Світогляд Людини	
Можуть бути атеїстами, чи прихильниками іншої релігії.	Дуже релігійні люди зі сформованим світоглядом і системою цінностей.
Туристичний Продукт	
Пропонують турагенти й туроператори; чітко визначено туристичну подорож, умови, зміст програми перебування подорожуючих.	Як такого немає
Організаційні моменти під час створення туру	
Висувають вимоги щодо сервісного обслуговування; користуються послугами індустрії туризму, послугами тур агентів чи туроператорів, що реалізують турпродукт; слід запропонувати спільну молитву туристам дуже толерантно, з огляду на їхній морально-духовний рівень чи наявність у групі представників інших конфесій чи релігій; для туристів може бути недоступним відвідання деяких сакральних об'єктів.	Прочанський (паломницький) рух неорганізований, часто без відома й участі духовної особи; однак може супроводжувати представник релігійної організації; не висувають вимог досервісного обслуговування; прочани живуть і харчуються при храмах, монастирях, виконують фізичну працю; молитва є важливою й повсякчасною; можуть обмежуватися споживанням деяких видів їжі, розвагами.
Приуроченість до подій	
Не приурочені до релігійних свят, приурочені до духовних мистецьких фестивалів.	Приурочені до дня святкування пам'яті святого, іменем якого названо храм.
Тривалість Подорожі	
Менша	Більша
Форма Одягу	
Не має значення	Чітко регламентована
Норми Поведінки	
Елементарна етика; ознайомлений і поважає місцеві закони та звичаї; погоджено можливості фотографування та відеознімання.	Готовність поступитися звичному способу життя (колом спілкування, задоволеннями, харчуванням для досягнення своїх духовних і моральних цілей), певні обмеження, добровільне взяття на себе обов'язків діяльності в умовах певних
	труднощів; здатність жертвувати часом і матеріальними благами, участь у культових діях; піша хода до сакральних об'єктів.

Аналізуючи таблицю, слід відзначити, паломників цікавить безпосередня участь у релігійних культах. Соціально-психологічна база релігійного туризму вужча, ніж у релігійного. Паломники переважно сповідують ту релігію, святим місцям якої приїхали помолитися або вшанувати.

Релігійні туристи, так само як і паломники, починають подорож чи паломництво, коли в них виникає потреба здійснити дещо більше, ніж звичайні культові дії в умовах звичного середовища їхнього проживання [31]. Основою релігійного туризму є культурологічна мотивація та екскурсійне відвідання релігійних об'єктів як своєї, так й інших релігій для ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії та релігійною культурою [21]. Натомість релігійний туризм екскурсійно-пізнавального напрямку передбачає відвідини релігійних центрів, де туристи зможуть побачити релігійні об'єкти, відвідати музеї та виставки. Під час таких турів люди відвідують богослужіння, беруть участь у медитаціях, хресних ходах чи інших заходах. Варто зазначити, що в деяких релігіях передбачено норму не допускати іновірців до своїх культових споруд (до деяких індуїстських храмів впускають лише тих, хто сповідує індуїзм; до Мекки заборонено в'їзд не мусульманам, тоді як до звичайної мечеті за дотримання певних правил іновірцям можна заходити).

За тривалістю поїздки релігійних туристів відрізняються від релігії тим, що вони коротші та не приурочені до конкретних релігійних свят [9].

Релігійний туризм та паломництво мають значні відмінності лише у мотивах подорожі, проте їхня кінцева мета однакова. Можна стверджувати, що індустрія релігійного туризму та релігії є сукупністю закладів розміщення, харчування, перевезення, релігійної інфраструктури та додаткових послуг [7].

Фактично у структурі релігії можна виділити такі чотири складові: розміщення (готелі, пансіонати, гуртожитки, хостели, додатково сюди можна

віднести келії монастирів, приміщення храмів, спеціальні гостьові будинки тощо); харчування (ресторани, кафе); транспорт (підприємства-перевізники); сакральні об'єкти (культові споруди – монастирі, святилища, храми, храмові комплекси, каплиці тощо; природні об'єкти – джерела, криниці, гори, річки, озера, гаї; невеликі об'єкти культу – придорожні статуї, хрести, жертovníки при дорогах тощо [7].

У складі релігії слід виділити кілька функціонально-цільових видів: *власне паломництво*, яке передбачає відвідання святих місць з метою поклонінням основним святинам і реліквіям; *релігійно-пізнавальні поїздки*, що передбачає ознайомлення з видатними релігійними місцями, сакральними об'єктами тощо та *наукові та релігійно-просвітницькі подорожі* – відвідання святих місць людьми, які вивчають релігійну сферу [22]. Виходячи з цього, можна виділити і різні функціональні типи релігії – із пізнавальною та духовно-практичною метою. Щодо першого, можна сказати, що в науковій літературі часто зустрічається поняття «релігійна поїздка», яка передбачає відвідування сакральних місць з ознайомчими цілями. Основа для другого – це духовні орієнтири вірян та їх духовний досвід, потреба духовного спілкування тощо.

За особливостями організації поїздок паломництво може бути організоване чи самодіяльне (самоорганізоване). За організованої форми паломник заздалегідь обговорює маршрут, термін перебування, набір послуг. За неорганізованих поїздок паломники не звертаються до фірм-посередників, а займаються підготовкою до нього самостійно. У такому разі паломник не прив'язаний до визначеної програми заходів і на місці призначення може корегувати свої дії [5].

Залежно від кількості учасників, можна виділити індивідуальне та групове паломництво. Чисельність учасників індивідуального релігії 1–5 осіб, групового – 6 і більше. Інколи паломництво однієї людини може тривати кілька місяців, наприклад людина має потребу усамітнитися в монастирі тощо.

За кількістю учасників та ознакою сімейної належності розрізняють

індивідуальне, сімейне та групове паломництво [5].

Залежно від тривалості поїздки можна виділити одноденні поїздки, кількаденні та тривалі поїздки. За канонами православ'я паломництвом вважають поїздку тривалістю понад десять днів. Одноденні релігії спрямовані на відвідання святкових богослужінь і мають локальний характер. Короткотривалі паломницькі подорожі мають регіональний характер і відбуваються з метою відвідання святих місць та поклоніння їм. Тривалі й довготривалі подорожі з релігійною метою можуть мати міждержавні та світові масштаби й організовуватися задля ознайомлення з більшою кількістю сакральних споруд, поклоніння святинам (мощам святих, чудотворним іконам, цілющим джерелам), а також можуть набувати пізнавального та наукового характеру [2].

Залежно від віку, бувають релігії дітей, які здійснюють їх із батьками, молоді, осіб середнього віку та пенсіонерів [2].

За сезонністю паломництво буває: цілорічне – екскурсійні та паломницькі відвідини об'єкта впродовж року; сезонне – екскурсійні та паломницькі об'єкти, за відвідини яких серйозно впливають клімат чи інші чинники; разове (подієве) – паломницькі поїздки, приурочені до святкування певного церковного свята чи дня вшанування святого [2].

Аналізуючи вищезгадане, варто відобразити класифікацію християнського релігії за такими критеріями: християнські конфесії, значення, мета подорожі, об'єкт відвідування, тривалість, організація, часові характеристики, форма участі (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація християнського релігії

Критерії	Види
За конфесіями	Католицизм
	Православ'я
	Протестантизм
	Інші християнські церкви
За територіальним масштабом	Світове
	Макрорегіональне
	Загальнодержавне
	Регіональне
	Локальне
За об'єктами відвідування(ресурсами релігії)	До конфесійних рукотворних місць (окремі споруди)
	До конфесійних рукотворних місць (комплекси споруд)
	До природних культових об'єктів
	До місць, пов'язаних із визначними релігійними діячами
За формою організації	Організовані
	Самодіяльні (сплановані заздалегідь)
	Самодіяльні (спонтанні)
За сакральнo-часовими параметрами	Приурочені до релігійних Свят
	Не пов'язані з релігійними Святами
За формою участі	Індивідуальні
	Сімейні
	Групові

Джерело: [2]

За територіальним масштабом паломництво поділяють на світове загальнохристиянське), макрорегіональне (міждержавне), загальнодержавне, регіональне (локальне) [3]. До християнського релігії світового значення належать відвідини Святої землі в Палестині задля поклоніння Гробу Господньому, Риму – поклоніння мощам св. Петра і Павла тощо. До релігії макрорегіонального значення відносять подорожі до монастирів, храмів, лавр, духовних центрів і культових споруд, важливих для представників декількох

країн, об'єднаних культурно-регіональною спільністю, чи християн певної частини світу. Паломництво загальнодержавного значення здійснюють у межах певної країни, воно пов'язане з особливостями релігійного і культурного розвитку населення цієї країни. На території України такими центрами релігії є Почаїв, Зарваниця тощо.

На території України є багато святих місць для поклоніння, які мають регіональне значення. Більшість із них розташована на заході України. Серед них на території України можна виокремити такі: Крехів, Унів, Страдч, Жовкву та Львів [11].

За сакральнo-часовими характеристиками розрізняють паломницькі подорожі, приурочені до релігійних свят, і не пов'язані з релігійними святами. Здебільшого всі місії здійснюють у релігійні свята. Кожне відпустове місце має дату в церковному календарі для відправлення відпустів, прощ, релігійних свят. Паломницькі подорожі, незалежно від мети, здійснюють до паломницьких об'єктів, до яких відносять відвідини великих храмів, монастирів, чудотворні ікони, мощі святих і блаженних, святі цілющі джерела. Вони розташовані як у локальних місцевостях нижньої релігійно-адміністративної ланки, так і в найвищих релігійно-адміністративних одиницях [5].

Отже, на етапі дослідження важливим завданням є визначення термінів та виділення спільних і відмінних рис релігії й релігійного туризму з метою їх коректного використання. Релігійний туризм відрізняється від релігії за багатьма ознаками, але найголовніше є те, що у релігійному туризмі людина споглядає на сакральні об'єкти, розглядає їх як об'єкт туризму, а під час релігії об'єкт є певним культом, віруванням, поклонінням.

1.2. Методика дослідження

На сучасному етапі для розвитку туризму, побудови успішних прогнозів та результативної державної політики врегулювання туризму вже неможливо обходитися без використання окремих методів і методик дослідження туризму.

До методів дослідження науковці висувають певні вимоги: якість (загальнозрозумілість методу); націленість (спрямованість методу на досягнення певної мети); детермінованість (чітка послідовність застосування методу); результативність (здатність забезпечувати досягнення мети); надійність (спроможність забезпечувати бажаний результат); економність (здатність методу досягати результату за найменших затрат засобів і часу)[3, 45]. Урахування таких рис у дослідженнях сприяє досягненню істинних наукових результатів.

Для дослідження туризму доцільно використовувати таку сукупність методів: описовий, метод ідеалізації, картографічний, статистичний, польових досліджень, SWOT-аналіз та ін.

Важливий осередок показників про розвиток туризму – банк даних ВТО. На сайті (unwto.org – *World Tourism Organization*) публікується інформація про розвиток туризму як і у всьому світі, так і про регіональний туризм і туризм в окремих країнах. Також на сайті можна знайти інформацію про проблеми розвитку туризму. ЮНЕСКО також видає щорічники, де можна знайти статистичні дані про розвиток туризму [23, 68–70].

На сьогодні класичних методів досліджень уже недостатньо, а тому виникають нові методики та методи в дослідженні туризму, пов'язані з розширенням предмета дослідження.

На всіх етапах дослідження нами використовувались такі методи: статистичний; візуальний (спостереження); картографічний; анкетний; польових досліджень; описовий метод тощо.

Літературний метод полягає у відборі й аналізі літературних джерел, що тією чи іншою мірою стосуються об'єкта, явища вивчення. Усі літературні джерела умовно можна згрупувати так: архівні матеріали, книжки різних років видання (науково-популярні, наукові монографії, енциклопедії, довідники тощо); статті з періодичної преси; наукові праці.

Статистичний метод дослідження полягає у вивченні кількісних показників у характеристиці ряду краєзнавчих об'єктів і явищ. Застосовуються такі статистичні методи: метод статистичної оцінки, метод статистичної перевірки гіпотез, метод статистичних випробувань (метод Монте-Карло) тощо.

Картографічний метод є одним із найбільш поширених методів дослідження у рекреаційних дослідженнях. Він відомий з давніх часів, але його слід відносити до сучасних, якщо розглядати як особливу форму просторового моделювання. Адже карта, картосхема – це логічна образно-знакова модель території, яка цілеспрямовано відображає об'єкти, явища, зв'язки і взаємозалежності, що належать до цієї території.

Візуальний метод полягає в узагальненні власних спостережень під час досліджень будь-якого туристично-рекреаційного об'єкта. У процесі роботи проводяться бесіди з місцевими жителями, працівниками органів державної влади, спеціалістами господарства, культури й освіти, свідками подій, науковими працівниками та іншими. Усі цікаві і пам'ятні місця бажано фотографувати або знімати відеокамерою.

Анкетний метод – це письмове (а іноді й усне) опитування багатьох людей (місцевих краєзнавців, жителів населеного пункту) за певною анкетною чи за спеціально складеними запитаннями для збирання масового матеріалу, щоб встановити певні закономірності чи явища. Може

застосовуватись як під час польових, так і під час стаціонарних форм туристично-рекреаційної роботи.

Експедиційний метод необхідний для активізації туристично-краєзнавчої роботи. Перед учнями або студентами ставляться різні пізнавальні і практичні завдання, що сприяють підвищенню їх розумової діяльності і самостійності (організація експедицій, мандрівок тощо).

Фотографування – це невід'ємна складова кожної мандрівки, екскурсії, експедиції. Фотознімки дають можливість зафіксувати найцікавіші епізоди з життя туристів і є важливим документом проведеної роботи. Останнім часом широко використовується і відеозйомка.

Описовий метод – це один з найдавніших, який використовують під час вивчення розміщення видів економічної діяльності та розселення. У наш час широко застосовується описова статистика у вигляді наборів числових даних, що характеризують ту чи іншу ситуацію.

Географічний метод – це базовий краєзнавчий метод, який використовується практично в усіх регіональних дослідженнях. Цей метод є специфічним і формується як "триєдиний" підхід у дослідженні, що зумовлює дотримання територіальності, комплексності, конкретності. Застосування цього методу не можливе без одночасного використання картографічного методу, який є, по суті, особливою формою ідеально-просторового моделювання.

Соціологічний метод – це метод комплексного вивчення суспільних явищ і процесів у межах обраної території, споживчо-туристичних уподобань і рекреаційних потреб населення, його вікової і соціальної структури тощо.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ І ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

2.1. Передумови розвитку релігійного туризму

Релігійний туризм в Україні простежується з християнських часів, хоча рух предків українців відбулася ще за часів язичництва. Племена, що населяли цю місцевість, ймовірно мігрували зі сходу на захід і навпаки, можливо, навіть у релігійних цілях. Численні могили-кургани, в яких проживали скіфи, сармати, хозари та інші жителі степові були поховані ще можна знайти на півдні України. Деякі з них були пограбовані, але збережені скарби зараз експонуються в українських музеях. Товста Могила — скіфський курган IV ст. до н.е., всесвітньо відомий своєю скіфською золотою пекторалю (скриня з орнаментом скіфського царя).

Українська християнська проща існує з 11 століття. Вона виникла від традиції здійснення індивідуальних поїздок святими місцями. Святий Андрій Первозваний може бути вважається чи не першим «релігійним туристом», який побував, згідно з легендою, в Скіфії до берегів Дніпра у I ст. Про це свідчать сторінки літописів та інших вітчизняних історичних документів [53].

Численні подорожі предків українців Антонія, знаменитого середньовічного ченця та засновником Києво-Печерського монастиря, головної православної святині України, був відомий національний паломник, який двічі в житті побував на Афоні. Він залишив справжній свідчення та особисті враження від його релігійних подорожей. Його описи містять не тільки паломницьку інформацію, а й багатий географічний, історичний, етнографічний зміст, у тому числі його досвід спілкування з греками. Його знамените «Житіє і ходіння Данила, ігумена» свідчить про повагу господаря

до мандрівників та гордість наших предків за свою землю.

Також багато згадок про інші мандрівники, які відвідали Україну у різний час. Монахи Києво-Печерського монастиря заснували монастирі у Чернігові, Почаєві, та інші місця, де досі збереглися ці монастирські комплекси із давніми печерами.

Найбільший потік паломників спостерігався з кінця 19 ст. до Першої світової війни. Це було пов'язано з покращенням транспортного повідомлення та його значущим зниженням ціни. Потім революційні події 1917–1921 рр. визначили політику «государственный атеизм» в Україні більше 70 років, що взагалі зупинило паломництво [55].

Протягом 1000-літньої історії християнства в Україні традиція паломництва переривався лише двічі: перший раз у 13 столітті через нашествя монгольської орди, а потім в XX столітті, коли Україна увійшла в склад СРСР, через вищезгадані прямі або не явні заборони на релігійне життя.

Проте, наприкінці 1980-х років почалося пожвавлення релігійного життя, яке посилювалося з розпадом СРСР у 1991 р. За статистикою 1986 р. в Україні було зареєстровано лише 4500 релігійних організацій, тоді як у 1991 р. їх було 12922. Це відповідало зростанням інтересу до паломництва в Україні. Враховуючи тривалий період жорсткої релігійної заборони, який передував, це відродження релігійного туризму породило питання про те, які святі місця та сакральні зображення можна представити туристам.

На жаль, протягом усієї історії України релігійна культура та церковна архітектура неодноразово руйнувались. У 1169 р. Андрій Боголюбський, онук київського князя Володимира Мономаха та син Юрія Довгорукого, засновника Москви, послав військо, яке захопило Київ, пограбував і пошкодив історичні та церковні надбаня. У 1240 році хан Батий залишив обвуглені руїни багатьох церков. Церковна культура також постраждала в період Руїни (1657–1687) української історії, коли під польським гнітом було знищено багато православних храмів. Пізніше під час Гайдамаччини (народні повстання

проти польського панування) у 1768 р. повстанці знищили сотні греко-католицьких та католицьких церков.

Тривала епоха руйнування не лише архітектурних пам'яток, а й усього культурного життя українців завершилася наприкінці XVII ст. XVIII століття стало періодом масштабних реконструкцій збережених українських соборів і церков, а також будівництва нових. Це було пов'язано з діяльністю двох видатних духовно-політичних діячів Петра Могили (1596-1647), київського православного митрополита та українського гетьмана Івана Мазепи (1639-1709), якому в 1639-1709 рр. було присвоєно титул князя Священної Римської імперії. 1707 за його зусилля для Священної Ліги [48].

Результатом їх зусиль стало культурно-архітектурне відродження, народження нового художнього стилю під назвою українське бароко. Найяскравішим представником цього стилю є Софійський собор, перлина світової архітектури, що охороняється ЮНЕСКО. Більшість сакральних місць історичного центру Києва та його околиць, які є частими місцями для огляду визначних пам'яток, також були перебудовані та відновлені в той час.

Протягом 18-19 століття в Києві, Львові, Чернівцях, Житомирі та інших містах було зведено багато споруд особливого релігійного значення. У той час був побудований Володимирський собор, який досі прикрашає Київ своїми досконалими архітектурними формами, настінним розписом та іконами. Цей період був найактивнішим масовим паломництвом до Києва. Відомо, що за рік Києво-Печерська лавра приймала до 90 тис. паломників і мала потужну інфраструктуру, здатну нагодувати та прихистити потоки паломників. Одного разу Оноре де Бальзак, описуючи Київ 1847 року, написав: «Я бачив північний Рим, місто православ'я з десь 300 храмами, багатство Лаври, Софію... Варто хоча б раз побачити їх " [29].

Однак у XX столітті комуністичний режим спричинив справжню трагедію для храмів України. Монументальний священний Київ сам був німим свідком і незаперечним доказом величної стародавньої історії України,

символом, який заперечував усі ідеологічні історичні міфи, нав'язані народу радянською владою, попри те, що пряме спростування та соціальний бунт були неможливі.

На початку 1920-х років більшовики пограбували українські церкви, конфіскувавши все церковне майно, нібито для боротьби з голодомором 1921–1923 років, хоча документів про цільове використання цих коштів не було знайдено. Пізніше вони розгорнули в Україні справжній антирелігійний терор, оскільки в 1932 році Сталін підписав указ, який проголошував, що до 1 травня 1937 року «Ім'я Боже має бути забуте на всій території СРСР». Почалася жорстока насильницька секуляризація. по Україні закривали церкви, перетворювали їх на клуби, склади, кінотеатри, спортзали тощо.

Це супроводжувалося фізичним знищенням старовинних церковних споруд у Києві та інших містах. Така доля спіткала Михайлівський собор, який вперше згадується в «Літописі давніх часів» 11 липня 1108 р. На той час це була єдина церква, яка мала золоту баню і мала назву «Золотоверхий». Собор прикрашали численні фрески та мозаїки, унікальні витвори мистецтва стародавніх майстрів. У 1937 р. під приводом будівництва нового урядового кварталу влада зруйнувала Михайлівський собор, а всі його фрески та мозаїки вивезли до Москви, Ленінграда та Новгороду. Жодного з них досі не повернули. Майже всі 300 київських церков було зруйновано, а до початку Другої світової війни в місті залишилося лише чотири.

У 1941 році, відступаючи від Києва, більшовики підірвали Свято-Успенський собор Києво-Печерської лаври. Також сильно постраждала пам'ятка Св. Софії XI ст. Відновлені собори з метою увічнення трагедії київських церков мають стати об'єктом внутрішнього та міжнародного туризму.

Також було заборонено паломництво і в СРСР. Уряд свідомо не дозволяв виїзду радянських людей за кордон і різко обмежував в'їзд іноземців. Холодна війна торкнулася всіх сфер життя, у тому числі й туризму.

Комуністична партія, боячись негативного впливу іноземних гостей на своїх громадян, обмежила їх кількома визначними місцями, такими як Москва, Ленінград, частково Київ. Урядові вдалося надавати послуги на належному рівні, а також відстежувати несанкціоновані переміщення міжнародних туристів. За 74 роки існування СРСР він так і не здобув слави туристичної Мекки. Поїздка в СРСР означала відвідати країну тотального деспотизму і переслідувань. У 1991 році, у рік розпаду Радянського Союзу та початку глибокої кризи, країни колишнього Радянського Союзу втратили значну частину обмежених ресурсів, які вони мали в туристичній сфері.

Після розпаду Радянського Союзу туризм не став джерелом збільшення надходжень в економіку України, незважаючи на його потенціал. На жаль, туризм залишається невикористаним, а його роль в економіці країни не визначена, інформаційна робота занедбана. Крім того, бракує кваліфікованого персоналу та харизматичних топ-менеджерів; рівень туристичного бізнесу та послуг не відповідає світовим стандартам. У 2017 році додана вартість, отримана від туристичної індустрії, склала 1,3 млрд доларів, що є одним із найнижчих показників у Європі. Також спостерігається негативна тенденція щодо кількості іноземних відвідувачів, що, ймовірно, пов'язано з низьким рейтингом України з точки зору безпеки (127 місце із 136). У 2019 році Україна отримала від міжнародних мандрівників трохи більше 2 мільйонів доларів. У той же час сусідня Польща майже з такими ж показниками збільшила бюджет за цією ж статтею доходів на 14,3 млрд доларів.

Проте, українці прагнуть відродити свою історичну пам'ять, використовуючи для цього можливості туризму. Перед галуззю неодноразово ставилося завдання збільшити частку туризму у ВВП до 10%, що відповідатиме рівню розвинутих країн. Цьому має сприяти дерегуляція бізнесу, спрощення отримання туристичних віз для нерезидентів, збільшення кількості лоукост-маршрутів в Україну тощо.

Кожна країна унікальна і має свою особливу привабливість з точки зору потенційних туристів. Експерти проаналізували дані TRIPADVISOR із 197 країн і класифікували такі чотири типи туристичних об'єктів: природні, історичні, релігійні та суто туристичні. У світових туристичних напрямках переважають природні об'єкти, а в Європі вони переважно історичні. Україна в туристичному плані нині асоціюється переважно з природними об'єктами, а історичний, культурний, духовний, гастрономічний та інші потенціали залишаються, за термінологією західних дослідників, «недокапіталізованими».

Особливу увагу слід звернути на потенціал релігійного та паломницького туризму, оскільки ці види туризму є потужним інструментом відродження та розвитку духовно-культурних об'єктів багатоконфесійної України. Це важливо для підвищення рівня історико-культурних знань українців про власну країну. Це також сприяє ознайомленню як вітчизняних, так і міжнародних мандрівників з релігією та культурою іншого (для українців з культурою неправославних жителів України) і дає можливість будь-якій людині здійснити «мандрівку всередину себе», досягнути власний внутрішній світ як його відношення до вічного.

Як держава з багатою і насиченою подіями історією, Україна має дбати про захист та збереження своєї історії та культури. Сьогодні це набуває ще більшого значення, оскільки в українському суспільстві панує суто меркантильне ставлення до дійсності, а потужна духовна складова відступає. Нині саме історико-культурні об'єкти дають змогу органічно поєднати матеріальне та духовне питання в українському культурному просторі.

Релігійний туризм – молода галузь економіки України, і він не позбавлений проблем. Неодноразові державні перевірки туристичної галузі зафіксували, зокрема, відсутність зростання надходжень до бюджету, які забезпечує туристична галузь. Ще до пандемії COVID-19 констатувалося, що темпи зростання надходжень до бюджету від туристичної галузі не

відповідають цілям, визначеним Державною програмою розвитку туризму. У ході аудиту виявлено низку причин, які перешкоджають ефективності використання коштів та не дозволяють досягти запланованої прибутковості туристичної галузі .

Для досягнення рівня надходжень до бюджету необхідно підвищити якість туристичних послуг. Це залежить від покращення довкілля, розвитку дорожньої інфраструктури, підвищення комфорту за рахунок проживання та харчування, відновлення пам'яток культури та архітектури тощо. Важливим чинником створення позитивного іміджу України як туристичної дестинації є реклама. за кордоном, стимулювання інтересу нерезидентів до відвідування України та ознайомлення з її туристичним, історико-культурним потенціалом. Для популяризації релігійного туризму на туристичних ринках багатьох країн релігійні організації та об'єднання, часто за участю туристичних компаній, регулярно проводять спеціалізовані виставки, біржі, з'їзди, конференції тощо. Конференції та з'їзди часто входять до програми виставок і ярмарків. Спостерігається тенденція до розвитку нових форм фестивалів, театральних вистав, створення нових визначних місць тощо. Проте Україна сьогодні має певні проблеми з цим.

2020 рік показав, що релігійний туризм, зокрема паломницький, зберігає свій потенціал. Хасиди прийшли в Умань на могилу свого цадика у вересні 2020 року, незважаючи на жорсткий карантинний режим. Це свідчить про те, що не всі віруючі навіть за таких обставин готові відмовитися від богослужінь у своїх святинях. Пандемія Covid-19 не злякала учасників традиційних Успенських хресних ходів від Браїлова та Кам'янця-Подільського до Почаївської лаври, в яких взяли участь 10 тисяч паломників. Ця ж тенденція спостерігається навіть після повномасштабного вторгнення росії на нашу територію. Таким чином, релігійний туризм, навіть зазнаючи форс-мажорних обставин, на сьогодні є найбільш стабільним видом туризму.

Фахівці-туристи виділяють релігійний туризм як один із

найперспективніших видів туристичних турів у ХХІ столітті, оскільки з паломницькою або релігійною метою здійснюється близько 3–3,5 млрд поїздок.

Релігійний туризм в Україні здійснюють турфірми, які включають релігійний елемент у складі загальних екскурсій або як самостійний предмет. Релігійний туризм виконує багато функцій, які допомагають розкрити всю сукупність значень і форм сакральних об'єктів культурної спадщини. Вона також піклується про соціальні та культурні потреби людей у туристичних послугах, оскільки має таку соціокультурну характеристику, як соціальна практика, яка змінює людину та її положення в соціальному просторі. Таким чином, релігійний туризм стає все більш соціально значущим явищем.

В Україні після окупації Росією Криму, де були розташовані значні мусульманські святині (Мечеть Хана Узбека в Старому Криму, Велика Ханська мечеть у Бахчисараї та ін.), кількість священних мусульманських місць зменшилася. Але язичницькі, християнські та єврейські культові місця залишаються доступними для туристів і паломників. Понад тисяча таких сакральних місць можуть стати центром активного туризму. Окрім Києва з його вже згаданими священними образами, є багато інших пам'яток, які мають значення для історії не лише України, а й сусідніх країн.

Тому в сакральному просторі європейського культурного світу Україна є країною значних паломницьких маршрутів, що є важливим фундаментом для розвитку всіх форм релігійного туризму, як внутрішнього, так і міжнародного.

2.2. Ресурсна база релігійного туризму

Релігійно-паломницький центр – це сукупність релігійно-паломницьких об'єктів, що притягують до себе значні потоки паломників [6]. Їх можна класифікувати за різними критеріями: за спрямованістю,

масштабами охоплення території, функціональним призначенням або спеціалізацією, статусом, управлінською ознакою або підпорядкуванням тощо [3]. Релігійно-паломницькі центри можна згрупувати за різними ознаками, наприклад, за числом туристів-відвідувачів у рік, давністю їх створення (походження) або іншими історичними чи культурно-релігійними (мистецько-культурними) аспектами, а також наявністю святинь, що становлять значний паломницький інтерес і притягують до себе потоки вірян і релігійних туристів [3]. У такому контексті важливим чинником для формування релігійно-паломницьких потоків із різних територій країни та закордону є духовно-релігійна та культурно-мистецька значимість сакральних об'єктів [6]. Наприклад, вагомим чинником для розвитку масового паломництва є духовне значення святині (моноконфесійне, міжконфесійне, міжрелігійне тощо), її статус (якого вона походження і часу давності, свого роду «намоленості» та інших релігійно-духовних характеристик – Господська або Богородична, святих угодників чи мучеників тощо), а також вид духовної святині – чудотворні ікони; святі мощі; особисті речі святих; місце Богоявлення, Пресвятої Богородиці чи інших угодників Божих; місця масових зцілень вірян тощо та ін. характеристики, які стимулюють потребу в сакрально-духовному або пізнавально-культурному відвіданні цього сакрального об'єкта [28].

Особливо шануються в православному світі святині, які належать до числа Господських (Храм Гробу Господнього в Ієрусалимі, Віфлеємська Печера – в Ізраїлі; нешвейний хітон Господній – у Грузії; Туринська Плащаниця – в Італії; частки Животворчого Хреста Господнього – в Ієрусалимі та на Святій Горі Афон у Греції; Терновий вінець Господа та цвяхи, якими прибивали Ісуса Христа – у Франції; дари волхвів – на Афоні в Греції; пелена Богомладенця – в Австрії тощо) та ін. Богородичних – Пояс Пресвятої Богородиці (на Афоні в Греції); частка ризи Богородиці (у м. Стамбул в Туреччині та в Ієрусалимі); хрест із виноградної лози, який

Богородиця подарувала св. рівноап. Ніні (в Грузії); численні нерукотворні або написані св.апостолом Лукою ікони Богородиці, які перебувають в Ієрусалимі (Ізраїль), на Афоні (Греція), Ватикані (Італія), у росії, Сербії, Болгарії, Румунії, Польщі, Грузії, у тому числі й Україні. Досить шанобливо цінуються серед православних паломників мощі та чудотворні ікони святих апостолів (Свята Земля, Греція, Італія, Кіпр та ін.); святителів Миколая Чудотворця (м. Барі в Італії) та Спиридона (о. Корфу в Греції); пророка Іоанна Хрестителя (на Афоніта у Франції); великомучеників Пантелеймона (Афон у Греції), Георгія (м. Ліда в Ізраїлі), Димитрія (м. Салоніки в Греції); великомучениць Катерини (г. Синай в Єгипті), Анастасії (Греція), Параскеви (Сербія); мучениць Віри, Надії, Любові, Софії (Італія) та інших святих.

Серед всесвітньовідомих православних святинь багато є й на території України, наприклад, великі частки животворящего Хреста Господнього в Києво-Печерській лаврі, Одесі, Чернівцях і Луцьку; частка ризи Господньої з кров'ю Спасителя в жіночому Покровському монастирі м. Києва; кровоточива ікона Спасителя в жіночому монастирі Афонської ікони Богородиці в с. Чоповичі Житомирської області; відбиток стопи Пресвятої Богородиці, з якого витікає цілюща вода в Почаївській лаврі; частки Пояса Пресвятої Богородиці в Іллінському чоловічому монастирі м. Одеси та жіночому монастирі в с. Чоповичі; чудотворні ікони Богородиці всесвітнього та міжнародного православного значення – «Почаївська» (Почаївська лавра), «Зимненська» (Успенський монастир с. Зимно Волинської обл.), «Успенська» та «Києво-братська» (Києво-Печерська лавра), «Призри на смирення» (Введенський чоловічий монастир м. Києва), «Споручниця Грішних» (м. Корець Рівненської області), «Холмська» (м. Луцьк), «Волинська» (музей Національного мистецтва м. Києва), «Скорботна» (Богоявленський жіночий монастир м. Кременець Тернопільської обл.), «Єлецька» (Єлецький Успенський жіночий монастир м. Чернігова), «Святогірська» (Святогірська лавра), «Касперівська»(м. Одеса), «Боянська» плачуча (с. Бояни Чернівецької

обл.), «Львівська сльозоточива» (м. Львів), «Я є з вами» (Георгіївський жіночий монастир в с. Данівка Чернігівської обл.), «Життєподательниця» (м. Острог Рівненської обл.), «Густинська Ярмаркова» та «Скорботна Прилуцька» (м. Прилуки Чернігівської обл.), «Роздества Богородиці» (Глинська пустинь), «Піщанська» (м. Ізюм), «Молченська» (м. Путивль) та інші святині [41].

На території нашої країни знаходиться багато мощей святих угодників Божих, наприклад таких, як мощі великомучениці Варвари (Володимирський собор м. Києва), мощі більше ста святих Преподобних отців Києво-Печерських, св. пр. Софії та Анастасії Київських, Єлени Флорівської, Димитри Київської та Олімпіади Арзамаської, пр. Феофіла Христа ради юродивого, свят. Макарія Київського, преп. Звіринецьких святих та інших Київських святих; ліва стопа апостола Андрія Первозданного, св. пр. Кукши Одеського і Гавриїла Афонського (м. Одеса); преподобних отців у горах Дінця прославлених (Святогірська лавра); св. пр. Іова, Амфілохія та Мефодія Почаєвських (Почаївська лавра); свят. Феодосія, Філарета та пр. Лаврентія Чернігівських; свят. Луки Кримського сповідника та Гурія Таврійського (м. Сімферополь); свят. Афанасія Лубенського, Мелетія та священномуч. Олександра Харківських; св. преп. Смарагди Ніжинської; св. преп. Феофана Рихловського (м. Короп); свят. Афанасія Полтавського; пр. Алексія Карпатурського та Іова Угольського (Закарпаття); пр. Євровії Херсонської; пр. Пелагії Яблунівської (поблизу м. Прилуки); св. преп. Глинських старців (Глинська Пустинь, с. Соснівка Сумської обл.); пр. Макарія Канівського (м. Черкаси) та інших святих.

Найбільш відвідуваними туристично-релігійними центрами України є Києво-Печерська, Почаївська і Святогірська лаври, Зимненський Успенський монастир, Глинська пустинь та інші монастирі й храми країни, які належать до релігійно-паломницьких центрів світового і міжнародного значення, завдяки наявності великих святинь на їх території (табл.2.1). Крім того, рейтинг

релігійно-паломницьких центрів України підвищують загальне число відвідувань у рік, а також географія паломництва (особливо іноземних), кількість яких постійно зростає й територіально розширюється.

Найбільший паломницький потік до України формують іудеї, що прямують до синагог та цвинтарів Києва, Львова, Жовкви, Белза та представники однієї з гілок іудейства (хасидів), які відвідують Меджибіж, де працював і був похований засновник хасидизму Бел Шем Тов, могили Рабі Нахмана в Умані, Леві Іцхака в Бердичеві, Мордехая Тверського в Житомирі, Іехіля Міхеля у Звягелі та ін.

Другим за кількістю прочан є паломницький потік з сусідніх країн: Словаччини, Румунії, Молдови та ін., що формується в переважній більшості етнічними українцями, які в силу свого прикордонного положення стали мешканцями інших країн і тепер є паломниками різних конфесій України. Вони подорожують до Києво-Печерської, Почаївської лавр та православних монастирів України: Троїцького, Єлецького Успенського, Данівського Георгіївського, Святотроїцького у Корці, Межиріцького, Святобогоявленського у Кременці, Святогірського Свято-Успенського у Зимному, Святотроїцького у Густині.

Третім за величиною є потік прочан з Польщі до католицьких та греко-католицьких святинь. Об'єктами паломництва переважно виступають храми Львова, Жовкви, Белза, Білої Церкви, Бердичева, Полонного, та інших міст переважно Західної України. Етнічними українцями, що емігрували до Польщі під час комуністичних репресій особливо часто відвідуються релігійний комплекс у Зарваниці, який є одним із 15 духовних світових Богородичних центрів, визнаних Вселенською Католицькою Церквою, Крехівський Василіанський монастир, Унівський монастир та інші святині Західної України.

Що ж стосується надання туристично-паломницьких послуг в Україні, що забезпечують як церковні, так і світські установи, то необхідно змінювати

та удосконалювати систему їх реалізації, яка вимагає знання специфіки організації цього виду діяльності [2]. Потрібно також розширювати рекламно-інформаційну діяльність і налагодити підготовку фахівців із цього виду туризму із знанням іноземних мов тощо. Потребує спрощення й система перетину державного кордону України іноземними релігійними туристами, а також гарантування безпеки їх перебування на території нашої держави з боку владних і безпекових структур [4].

Таблиця 2.1

Головні православні релігійно-паломницькі центри України
[41–42].

№	Назва	Місце розташу- вання	Час засну- вання	Головні святині	Палом- ницьке значення
1.	Свято- Успенська Києво- Печерська лавра	м. Київ	XI ст.	Чудотворна ікона Богородиці «Успіня», «Печерська», «Києво- Братська» та ін.	Світове
2.	Свято- Успенська Почаївська лавра	м. Почаїв Тернопіль- ськ ої обл.	1240р .	відбиток Стопи Богородиці з цілющим джерелом, Почаївська чудотворна ікона Богородиці, моці св. пр. Іовата Амфілохія Почаєвських	Світове
3.	Свято- Успенська Святогірська лавра		XIII ст.	Святогірська ікона Богородиці, моцісв. пр. Іоанна Свято горця та ін. пр. отців у горах Донця прославлених	Міжнародне

Прожовження табл.. 2.1.					
4.	Зимненський Успенський жіночий монастир	с. Зимне Володимир-Волинського р-ну	1001р .	Зимненська чудотворна ікона, частки св. мощей	Міжнародне
5.	Рождества Богородиці Глинська Пустинь	с. Сосновка Сумської обл.	1648р .	Глинська ікона Рождества Богородиці, нетлінні мощі пр. Глинськихстарців	Міжнародне
6.	Чернігівський Свято- Троїцький кафедральний собор	м. Чернігів	1695р .	мощі свят. Феодосія, Філарета та пр. Лаврентія Чернігівських	Міжнародне
7.	Харківський Благовіщенський кафедральний собор	м. Харков	1901р .	мощі свят. Афанасія Лубенського, Олександра і Мелетія Харківських	Міжнародне
8.	Успенський Одеський чоловічий монастир	м. Одеса	1824р .	мощі св. пр.Кукши Одеського	Міжнародне
9.	Корецький Троїцькийжіночий монастир	м. Корець Рівненської області	1496р .	Корецька ікона Богородиці «Споручниця грішних»	Міжнародне
10 .	Троїцький жіночий монастир	м. Сімферополь , АР Крим	2003р .	мощі свят. Луки Кримського	Міжнародне
11 .	Покровський жіночий монастир	м. Київ	1889р .	мощі св. пр. Анастасії та Софії Київських,частки св. мощейін. святих, часткаРизи Господньої з Його кров'ю	Загально-державне

Прожовження табл.. 2.1.					
12	Введенський чоловічий монастир	м. Київ	1901р	чудотворна ікона Богородиці «Призри на смирення»; мощі св. пр. Димитри та Олімпіади	Загально-державне
13	Вознесенський Флорівський жіночий монастир	м. Київ	1566р	древня церква, копії чудотворних ікон, частки св.мощей	Загально-державне
14	Покровський чоловічий монастир (Голосіївська пустинь)	м. Київ	XVII ст.	мощі св. пр.Алексія Голосіївського, блаж мон. Аліпії,древня чудотворна ікона	Загально-державне
15	Троїцький чоловічий монастир Китаєвська пустинь	м. Київ	XVI ст.	мощі св. пр. Феофіла Київського та пр. Досифеї	Загально-державне
16	Храм св. Михаїла першого митрополита Київського (Афонськеподвір'я)	м. Київ	XX ст.	частки мощей і древні чудотворні іконибагатьох святих	Загально-державне
17	Чоповицький жіночий монастир	с. Чоповичі Житомирської обл.	Кінець XX ст.	часка Пояса Богородиці, чудотворна ікона Кровоточивого Спаса, частки мощей багатьох Святих	Загально-державне

Закінчення табл.. 2.1.					
18	Усікновенський Лядівський чоловічий монастир	с. Лядова Вінницької обл.	XI ст.	древні фрески, чернеча усипальниця, цілющі джерела пр. Антонія, Іоанна Хрестителя, вмч Параскеви	Загально- державне
19	Преображенський Мгарський чоловічий монастир	м. Мгар Полтавської обл.	1624р	копії багатьох чудотворних ікон, частки св. мощей, моці Новомучеників	Загально- державне
20	Вознесенський чоловічий монастир	с. Банчени Чернівецької обл.	1996р	частка Животворчого Хреста Господнього і частки багатьох святих	міжнародне

Серед основних чинників, які стримують потоки іноземних релігійних туристів в Україну слід указати: високий рівень корупції в країні; підвищений рівень злочинності в державі; військові дії на території України; низький рівень туристичного обслуговування іноземних туристів у країні; недостатній рівень розвитку спеціалізованої готельної та інфраструктури закладів харчування в областях України; недостатній рівень розвитку транспортної інфраструктури; катастрофічний стан українських доріг та низька транспортна доступність багатьох релігійно-паломницьких центрів поза м. Києвом; недоступність і низька конкурентноздатність української туристичної рекламно-інформаційної продукції; недостатня увага з боку туристичних організацій країни щодо розвитку релігійного туризму; непрофесійність підготовки для цього виду спеціалізованого туризму наявних кадрів.

Таким чином, Україна має достатню кількість православних

релігійно-паломницьких центрів різної категорії привабливості та духовної значимості для відвідування як внутрідержавними, так й іноземними туристами. Проте наявні проблеми гальмують розвиток цього виду туристичного обслуговування населення й потребує суттєвого удосконалення система його забезпечення, що залежить від багатьох чинників як інфраструктурних, так і функціональних та організаційних тощо.

2.3. Просторова диференціація релігійного туризму

Основні уявлення про стан туристичної галузі в Україні дає офіційна статистика Міністерства інфраструктури України (2000–2010 рр.), Державної служби статистики (з 2011 р.). Вони допомагають створити картину міжнародного інтересу до відвідування України, а також цільової аудиторії, яка може зацікавитися її сакральними об'єктами.

У 2019 році статистика показує такі дані: з 83703 іноземних туристів більшість – британці 10647, потім єгиптяни 10 396, поляки 8 404, молдовани 7865, турки 5 034, американці (США) 4 016, німці 4, білоруси 4, німці 4,273, голландців 1535, ізраїльтян 1499, австрійців 1311, японців 1150, латишів 1145, росіян 1131, китайців 1125 і греків 1082. Ці цифри самі по собі мало що говорять. Але якщо порівняти їх із загальним населенням тих країн, з яких прибували туристи, то можна побачити, які країни більше зацікавлені в Україні. Найбільший відсоток становлять молдавани, 2,85% туристів на 3,5 мільйона населення Молдови. Британці – 0,016%, єгиптяни – 0,010%, поляки – 0,02%. Що стосується кількості білорусів, які приїжджають до країни, то вона становить 0,03% від загальної кількості населення 9,5 млн. З 1,92 млн латвійців туристи становлять лише 0,059%. Загальна чисельність

населення Індії становить 1,353 млрд осіб, а 2569 туристів, які приїхали в Україну, – це лише 0,0019%.

Завдяки розрахункам WTTC відома географія міжнародних туристів: 32% з Молдови, 17% з Білорусі, 11% з Росії, 8% з Польщі, 8% з Угорщини. Ці цифри показують, що дуже мало людей подорожує Україною. Більшість «міжнародних» туристів, тобто 60%, є вихідцями з країн колишнього Радянського Союзу, тому їх можна вважати «міжнародними» лише умовно. Тому для більшості іноземців Україна досі залишається невідомою країною. Україна все більше вважається країною нереалізованих туристичних можливостей, хоча вона визнана однією з найбільших держав у Східній Європі з багатими кліматичними, туристичними та рекреаційними ресурсами. Це також одна з найбільш релігійних країн Європи. Ставши членом Всесвітньої туристичної організації (COT) у 1997 році, Україна ще не скористалася цим статусом як невід'ємної частини світового туристичного процесу. На думку більшості дослідників та експертів, релігійний туризм в Україні все ще носить більше внутрішній характер, ніж міжнародний.

За останні роки значно зросла кількість українських туристів, які здійснюють паломництво до святинь своєї країни. Але підрахувати кількість вітчизняних мандрівників практично неможливо, оскільки вони не користуються агентствами, а подорожують самостійно або за ініціативою духовенства. Іноземні туристи, які приїжджають в Україну з релігійними цілями, також не включаються в статистику. Приблизна річна кількість хасидських паломників становить від 30000 до 40000, розподіл вхідних (міжнародних) туристів. З 83703 туристів у 2019 році 5232 приїхали з ділових цілей, 58404 для відпочинку, 2390 для оздоровлення, 194 спортсмени, 16874 для спеціального туризму (не вказано), та 422 для інших цілей.

У 21 столітті релігійний туризм присутній майже в кожному

сегменті туристичного бізнесу. Зарубіжні експерти поділяють його на такі складові:

- 1) подорожі до релігійних місць;
- 2) поїздки на релігійні зібрання та заходи;
- 3) подорожі з місіонерськими та/або гуманітарними цілями;
- 4) поїздки релігійних однодумців.

Мотиви релігійних подорожей різні. Серед найбільш типових можна виділити:

- ритуальне відзначення релігійних свят (як глядачі можуть брати участь паломники та туристи); духовне самовдосконалення (ця мотивація в релігійному туризмі притаманна як паломникам, так і звичайним туристам);
- підвищення статусу в релігійній громаді (мотив поїздки, який стосується лише паломників);
- поклоніння святому місці, храмам, мощам, духовне та фізичне зцілення (такамета характерна лише для паломників);
- цікавість, отримання естетичного задоволення від архітектури, живопису, іконопису, церковного співу (для всіх категорій туристів).

Проте існує ряд нерелігійних і непаломницьких туристичних поїздок, в яких певною мірою можуть бути релігійні мотиви, і такі туристи також можуть активно залучатися до релігійного туризму.

Зазвичай кількість паломників можна зафіксувати під час паломництва, яка є відомою прощою не лише в Україні, а й у всій Україні та навіть за кордоном. Проща – це паломництво віруючих до святого місця, яке пов'язане з явленням Божої Матері, діяльністю святих або розміщенням святинь [35]. Метою таких дій є, насамперед, прославлення Бога, відвідування чудотворних ікон, святих мощей та джерел для зцілення та прохання милості, покаяння, очищення совісті. Вони відбуваються у вигляді прогулянок, участі в богослужіннях, спільної молитви та іншого. Зазвичай

розвитком подорожей під час паломництва займаються туристичні компанії, адже ця дія може відбуватися лише один раз на рік, тому такі тури найбільш затребувані у паломницькому туризмі.

Паломницькі центри мають власну дату на проведення прощ і саме в цей час прибуває найбільша кількість паломників (табл. 2.2).

Туристи-прочани приїжджають не залежно від конфесійної приналежності, адже у місці можуть розміщуватись, як об'єкти поклоніння католицизму, так і православ'я. Саме ці паломницькі центри є найбільш відвідуваними місцями прочанами. Також варто відзначити, що усі паломницькі заходи відбуваються у весняний, літній та ранньоосінній, адже саме ці періоди є комфортними для проведення прощ та для туристичних поїздок туристів-прочан.

Під час прощі часто здійснюються Хресна хода – це урочиста церковна хода з великим хрестом, іконами і хоругвами від одного місця до іншого. Вона символізує страждання Ісуса Христа і проводиться згідно з 14 стаціями [11]. Туристи зазвичай беруть участь в такому відпусті, адже вірять, що під час проходження Хресної ходи можна оздоровитись, здійснити покуту, збагатитись духовно та зміцнити свою віру. Встановлено, що місто Львів, с. Зарваниця, село Страдч, село Крехів та село Унів є найбільш відвідуваними осередками релігійного туризму в Україні. Загалом, дані про кількість туристів, що подорожують з паломницькою метою в Україні не фіксуються, але за допомогою безпосередньої розмови з церковними діячами та інтернет-джерел було встановлено, що кількість туристів, що мандрують з метою релігії з кожним роком збільшується, що вказує на зростання популярності цього виду туризму

Таблиця 2.2

Найбільші прощі в Україні

Дата проведення	Місце проведення	Мета проведення
3 травня по жовтень	с. Зарваниця (Тернопільська обл.)	Вшанування Чудотворної ікони Зарваницької
7 квітня	с. Підгірці (Бродівський район)	Відвідання Підгорецького монастиря та отримання відпусту.
17 – 19 травня	с. Унів (Перемишлянський район)	Вшанування чудотворної ікони Унівської Пресвятої Богородиці та цілющого джерела.
18 – 19 травня	с. Крехів (Жовківський район)	Вшанування Чудотворної ікони святого Миколая; отримання повного відпусту.
22 травня	м. Перемишляни (Перемишлянський район)	Місце служіння священика Омеляна Ковча.
26 червня	с. Страдч (Яворівський район)	Вшанування Чудотворної ікони Матері Божої Нерушимої Стіни (копія) та могил блаженних о. Миколи Конрада та дяка Володимира Прийми; отримання відпусту.
12 липня	с. Раковець (Пустомитівський район)	Піша проща до Раковця, вшанування цілющого джерела.
28 – 29 липня	с. Прибличі (Яворівський район)	Відвідини храму-музею на честь Андрея Шептицького. Відвідини пам'ятних місць Андрея та Климентія Шептицьких. Нічні чужання.
25 – 28 серпня	с. Унів (Перемишлянський район)	Вшанування Чудотворної ікони Унівської Пресвятої Богородиці; відвідання цілющого джерела та отримання відпусту.
13 вересня	с. Заглина (Жовківський район)	Марійська проща до с. Заглина та відвідання цілющого джерела.
28 – 29 вересня	с. Глиняни (Золочівський район)	Вшанування Чудотворної ікони розп'ятого Христа; отримання відпусту.

Найбільшим центром власне паломництва виявляється Зарваниця – невеличке село за 60 км від Тернополя, але один з 15-ти світових Маріїних центрів, визнаних католицькою церквою. Тут, на місці явлення Діви Марії знаходиться чудотворна ікона Зарваницької Божої Матері – одна з найдавніших в Україні. Ікона випромінює неймовірне тепло, має величезну силу, не раз зупиняла ворожі напади, а вода з джерела зціляла калік і хворих.

Статус паломницького центру Зарваниця має з XVII століття, відновлена вона в післярадянські часи. Для тисяч прочан облаштоване Співоче поле на 50 тис. осіб, автостоянка, молодіжні центри. Від травня до глибокої осені тут відбуваються прощі, фестивалі. Готелів і ресторанів тут немає – паломники зупиняються і харчуються у місцевих жителів. Проща до Зарваниці часто здійснюється традиційно – пішки з Тернополя. Буває, пішки йдуть зі Львівщини і Закарпаття. Інколи на прощу збирається до на півмільйона людей.

Дуже відвідуваним місцем є с. Страдч (Яворівський район). У 2017 році було зафіксовано 22 тисячі паломників, у 2018 році – 24 тисячі та у 2023 році рекордну кількість – 26 тисяч прочан. Другою за популярністю дестинацією є с. Унів (Перемишлянський район), де встановлено, що у 2017 році сума туристів-прочан становила 20 тисяч, у 2018 році цей показник змінився і сягав 20 тисяч осіб, а у 2023 році було зафіксовано на 2 тисячі прочан більше і загальна сума становила 22 тисячі. Третьою за кількістю прочан варто відзначити с. Крехів (Перемишлянський район), де зафіксовано у 2017 році – 16 тисяч осіб, у 2018 році – 17 тисяч осіб, а у 2023 році цей показник становив 20 тисяч осіб. Для релігійного виду туризму, який тільки розвивається ці показники є не поганими і варто відзначити, що розвиток релігійного туризму охоплює позитивну тенденцію, адже з кожним роком

туристів-прочан стає більше і цьому слугує давні складені традиції релігії, рекламна кампанія, наявність транспортної та паломницької інфраструктури та покращення надання послуг у місці призначення. Саме тому с. Страдч, с. Крехів та с. Унів намагаються з кожним роком покращувати розвиток такого виду туризму.

Отже, можна зробити висновок, що паломницькими осередками, які є відомими на міжнародному рівні варто відзначити с. Зарваниця, с. Страдч, с. Унів та с. Крехів, де з кожним роком кількість туристів-прочан збільшується. У місті Львів, де розташовано багато сакральних об'єктів, розвинена інфраструктура та ефективна рекламна кампанія паломницький туризм не займає лідируючі позиції серед інтересів туристів, що пояснюється розвитком інших видів туризму. В Україні є інші паломницькі центри, але відсутність паломницької чи транспортної інфраструктури зменшує кількість прочан у місцевостях. Також на території регіону є популярним організовувати храмові свята, які збирають прочан з сусідніх місцевостях.

Просторова диференціація перспективних до використання у релігійному туризмі об'єктів наведена на рис. 2.1 та додатку А. Найбільше культових споруд в Україні православних. Розподіл культових споруд за конфесіями наведено на рис. 2.2. та узагальнено у додатку Б.

Культові споруди

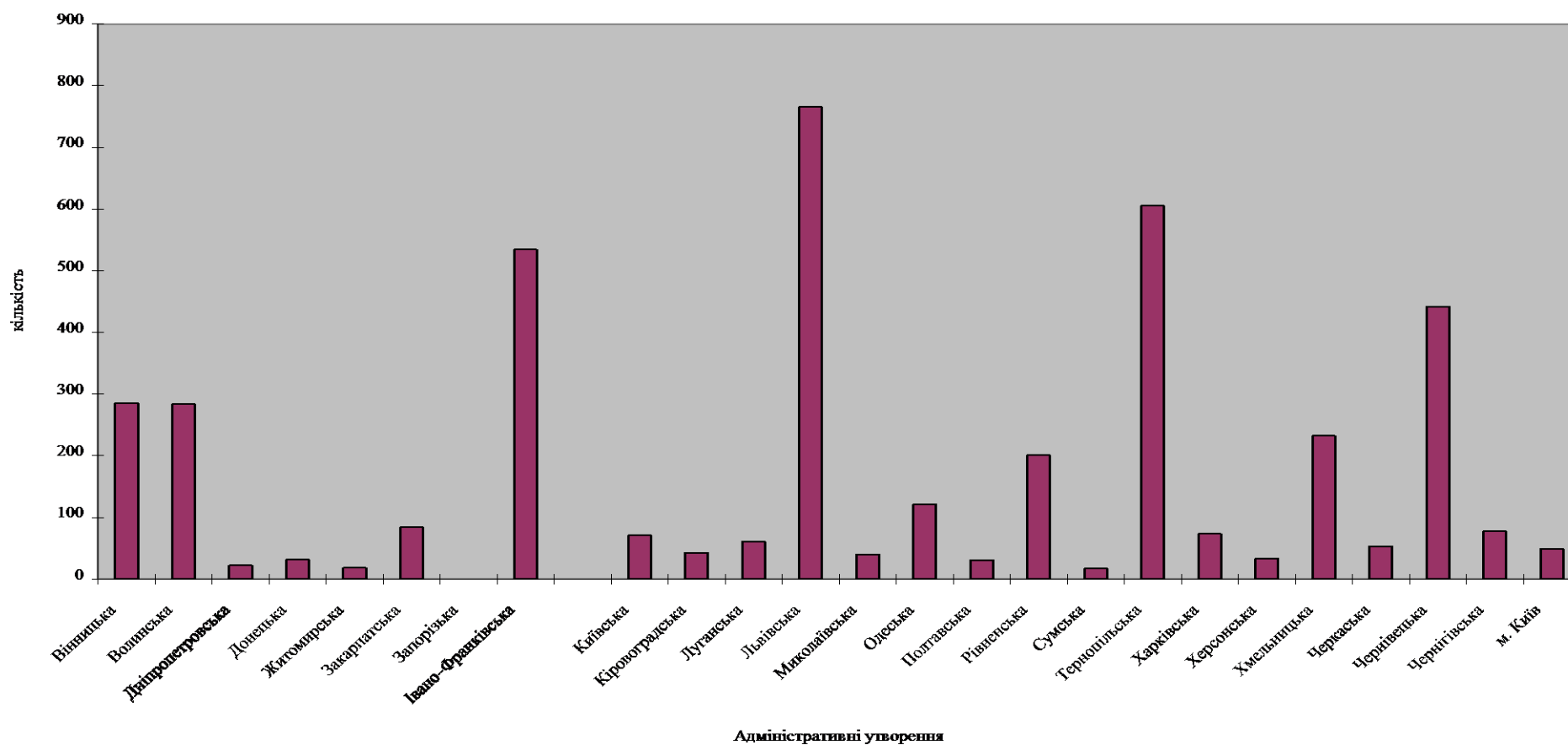

Рис. 3.1. Регіональний розподіл культових споруд в Україні

Культові споруди України (за конфесіями)

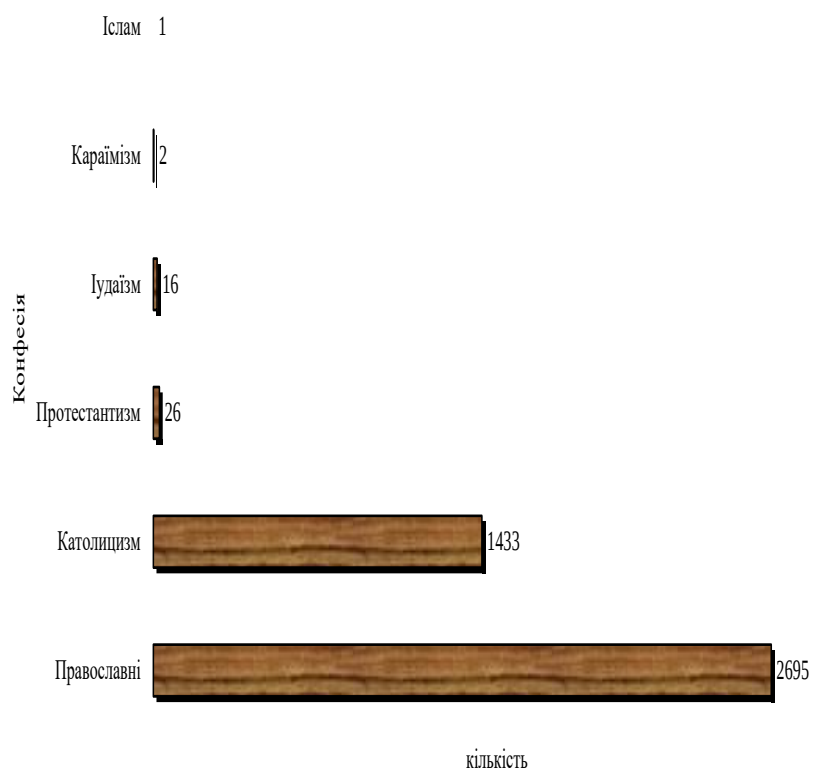

Рис. 3.2. Культові споруди в Україні (за конфесіями)

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

3.1. Проблеми й пріоритетні напрями розвитку релігійного туризму

Туризм має значний розвиток і став масовим соціально-економічним явищем міжнародного масштабу. Він сприяє розширенню політичних, економічних, наукових та культурних зв'язків між державами та народами світу.

В Україні темпи розвитку туристичної індустрії послуг не розвиваються такими динамічними, як у світі. На тлі бурхливого розвитку світового туризму питання про роль України на світовому ринку туристичних послуг. Слід зазначити, що об'єктивно він має всі передумови для інтенсивного розвитку вітчизняного та іноземного туризму: особливості географічного становища та полегшення, сприятливий клімат, природний, історичний, культурний потенціал. На тлі світового туризму, який розвивається швидким темпом, Україна виглядає досить скромною. Сьогодні українські громадяни є своєрідними інвесторами зарубіжних країн. На думку експертів, туризм, лише у вигляді податків може приносити до державної скарбниці до 4 мільярдів доларів.

Надзвичайно несприятливі внутрішні умови для розвитку з відносно слабкими міжнародними позиціями української економіки змушені активно шукати нестандартні шляхи виходу з кризи, засоби формування справді міжнародної конкурентної національної економіки.

Звичайно, причини у повномасштабній війні, важкій соціально-економічній ситуації в державі, нездорових механізмах стимулювання туристичної галузі, відсутності ефективної стратегії розвитку для цієї області

як національного, так і регіонального рівня. Але проблема набагато ширша. Проблема, ймовірно, стосується не лише туристичного регіону України, але в цілому способам залучення країн з перехідною економікою (яка також конкурентоспроможності таких економіка світовому ринку).

Ситуація, яка розвинулася в туристичному секторі, нещодавно вимагає активного пошуку засобів подолання кризових явищ для посилення виробництва туристичного продукту, забезпечуючи необхідну якість.

Основні зовнішні фактори, що стримують розвиток туризму в Україні, є несприятливими умовами для підприємництва в цілому та зокрема туризму, недосконалості та навіть певної агресивності регуляторної галузі (включаючи правила та умови перетину кордонів іноземцями). І, як наслідок, відсутність необхідних інвестицій для розвитку туризму як внутрішнього (через тривалу економічну кризу) та іноземного (через несприятливий інвестиційний клімат). Негативність економічного клімату спричинила той факт, що з майже 3000 українських туристичних підприємств, які мають реальні ліцензії на надання туристичних послуг, насправді лише близько третини діяльності на ринку.

Як уже зазначалося, саме ці зовнішні та внутрішні фактори можуть бути основою, виходячи з того, на основі яких будуть розроблені пропозиції щодо виходу регіону з кризового положення та служать показниками подальших напрямків його розвитку.

До основних причин, що перешкоджають розвитку релігійного туризму, належать:

- відсутність комплексної програми розвитку релігійного туризму;
- нерозвиненість туристичної інфраструктури;
 - недостатня кількість готельних місць та невідповідність їх структурі попиту;
 - відсутність належного громадського порядку у місцях здійснення паломництва;
 - відсутність рекламно-інформаційної продукції, пропаганди та

просування релігійного туризму;

- відсутність системи управління релігійним туризмом.

За словами духовенства, однією з головних проблем усіх сучасних монастирів - і не тільки в Україні є збереження церковного життя у відкритті для туристів. Часом монастир перетворює свою відкритість у інструмент для збору грошей. Для того, щоб уникнути мирських спокус та збереження традиційного церковного життя, монастирі іноді обмежують ступінь доступності для мирян.

Існує проблема боротьби за будівлі монастирів між вірами. Російська православна церква вважає, що колишні православні монастирі, «захоплені» уніатами з 17 століття, а потім відбудовувались у католицькому стилі, як це сталося, наприклад, з монастирем у селі регіону Земні Волін, слід передати їй. Тема претензій - це в основному монастирі регіону Львів - Св. Унфрієцького (XIII століття), Унівського (XV століття), Креховського (XVII століття), у Пліснській (XII століття), у Лаврові (XV століття).

Українська православна церква московського патріархату бореться за парафіяни та церковну власність з Українською православною київського патріархату. Повнота "московських" храмів в Україні значно вища, ніж "київських", кількість жителів монастирів Української православної церкви київського патріархату також невеликий.

Києво-Печерська та Святогірська лавра, Почаїв, Зарваниця, Мгарський монастир – карта України багата святими місцями та паломницькими маршрутами, а поїздки на прощу стає все більш популярним [41].

Щорічно святі місця відвідують сотні тисяч паломників із України та зарубіжжя. При парафіях та храмах України діє близько 115 паломницьких служб, які організовують екскурсії для десятків тисяч паломників. За їхніми даними, кількість туристів щороку зростає на 10-15%. Люди їдуть до святих місць як з релігійних мотивів, і з туристичного інтересу.

На попиті, що збільшився, на паломництво заробляє не тільки церква, а

й світські турагентства. Але якщо раніше паломництво традиційно асоціювалося з пішими походами, нині церква послабила вимоги до способів пересування, і кожен виходить зі свого стану здоров'я та фінансових можливостей, мандруючи пішки, автобусом, авто чи поїздом.

Наталія Содіна, екскурсовод паломницької служби Софія Київська при Українській православній церкві, розповіла, що одразу після розвалу Союзу паломники були менш вимогливими до умов поїздок [46].

«Доводилося спати на матраці, на підлозі в монастирі. Наразі не всі витримують такі випробування», - каже вона. Сучасний паломник потребує набагато більшого комфорту: двомісного номера в лаврі або світському готелі. Далі наведемо коротку характеристику деяких релігійних центрів України.

Крехівський Василіанський монастир св. Миколи – відомий та авторитетний релігійний центр України перетворився за останні роки на значний осередок релігійного та пізнавального туризму [40].

Монастир розташований за 12 км від м. Жовкви та за 3 км від с. Крехова серед покритих буково-сосновими лісами пагорбів Розточя, у підніжжі гори Побійної. Він є комплексом, до якого входять церква св. Миколи, дзвіниця, корпуси келій, господарські будівлі та давні оборонні мури, з вежами [41].

Згідно з народними легендами, монастир заснували ченці Києво-Печерської Лаври Йоїл та Сильвестр. Вони оселилися у верхів'ях скелі, яка згодом отримала назву «Скеля Іоїла», келіях, і на її вершині збудували каплицю Покрови та поруч каплицю Петра та Павла [30].

Свято-Троїцький Корецький монастир. Стародавня обитель, яка веде свою історію з XI ст., розташована на березі річки Коряга. Двічі монастир руйнували: спочатку монголо-татари у XIII ст., а у XV – кримські татари. У середині XVIII ст. обитель майже 50 років перебувала під владою католиків. Але щоразу після занепаду за допомогою корецьких князів та місцевих жителів чорниці відновлювали життя монастиря. Сучасний архітектурний

комплекс монастиря сформований у XVII-XVIII ст.

Софійський собор – всесвітньо відома пам'ятка історії, архітектури та монументального мистецтва першої половини XI ст. Собор збудований у період розквіту Київської Русі за князівства Ярослава Мудрого. Назва собору походить від грецького слова «софія» – мудрість. Побудований як головний метрополітний храм Русі, Софійський собор був у давнину громадсько-політичним та культурним центром Київської держави. У соборі відбувалися урочистості з нагоди сходження на престол київських князів, прийом іноземних послів; біля собору збиралися київські віча, тут велося літописання та була створена Ярославом Мудрим перша вітчизняна бібліотека [41].

Свято-Успенська Святогірська Лавра - розташована на правому березі Сіверського Дінця, на схилах мальовничих крейдових гір, що нависли над водою, які здавна називали Святими. Документально Святі Гори відомі з 1526 р. У писемних джерелах монастир у скелі згадується вперше під 1624 р. Існує дві версії щодо заснування монастиря. Відповідно до однієї, монастир заснували ченці Печерської лаври, які пішли з Києва, розореного монголами в середині XIII ст., а за другою версією - афонські ченці, які йшли на Русь Сіверським Дінцем, це місце нагадало їм рідну Святу гору Афон.

Святогірський, Свято-Успенський та Зимненський монастирі належать до найдавніших святинь України-Русі. Стародавні волинські переклади свідчать, що у 1001 р. на високому березі річки Луга, київський князь Володимир Святославич збудував два храми та терем. Це місце на західному кордоні Русі стало зимовою резиденцією князя Володимира [6].

Монастир Покров Божої Матері – це давня споруда Харкова.

Храм збудований у 1689 р. (висота 45 м, двоярусний, у нижньому ярусі зимова Хрестовоздвиженська церква, висота 6 м, а у верхньому – літня Покровська).

Храм повторює розміри та форми давніх дерев'яних церков тутешнього краю – Слобожанщини, є типовою українською церквою, але кам'яною, з

елементами російської архітектури у зовнішній обробці. На заході храму побудована водночас з ним кам'яна чотириригусна дзвіниця, яка має вигляд оборонної вежі та входила до системи укріплень Харківської фортеці. Обитель при храмі заснована у 1726 р. Тоді ж сюди з Білгорода перевели діючу там із 1721 р. Слов'яно-греко-латинську школу та перетворили її на Харківський колегіум, який був видатним центром освіти Слобідської України до початку XIX ст. Звідси вийшли багато визначних духовних і світських діячів свого часу. У 1786 р. до монастиря перенесли шановану на Харківщині чудотворну Озерянську ікону Божої Матері, яка спочатку була в Озерянській пустелі, а потім у Курязькій обителі.

Число католиків в Україні оцінюється в 4-5 мільйонів людей. За даними сайту catholic-hierarchy.org, у 2005 році кількість католиків країни становила 4 мільйони 766 тисяч людей, тобто 7,3% населення. З них близько 4,4 мільйона складають греко-католики, 500-800 тисяч католики латинського обряду.

Існує також невелика вірмено-католицька громада, хоча до Другої світової війни кількість вірмено-католиків у Львові була значною. Характерною особливістю українського католицизму є переважання віруючих греко-католиків над католиками латинського обряду. Україна є єдиною країною Європи, де католики східного обряду переважають над римо-католиками. Українські греко-католики належать до Української грекокатолицької церкви (4,35 млн. за даними *Annuario Pontificio* 2010) та Русинської греко-католицької церкви (Мукачівська єпархія), 380 тисяч осіб [33]. Українська греко-католицька церква – найбільша помісна католицька церква східного обряду, має статус верховного архієпископства. Число зареєстрованих греко-католицьких громад на 2021 рік – 3800, римо-католицьких – 1 100.

Католицизм як західного, так і східного обряду більш поширений на заході країни, хоча мережа католицьких парафій охоплює всю територію

України. Українські греко-католики складають більшість населення у Галичині (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська) та Закарпаття. Більшість римо-католицького населення країни історично складали люди з етнічним польським корінням, проте в останні десятиліття національний склад римо-католицьких громад став більш різноманітним.

Таким чином, Україна є перспективною, безпечною та привабливою країною для розвитку міжнародного релігійно-паломницького туризму. Останнім часом тут відзначається підвищений інтерес до релігійного туризму та паломництва. Внаслідок бурхливого зростання в останнє десятиліття релігійних організацій в Україні почала формуватися нормативно-правова база розвитку релігійного туризму. [34–37].

3.2. Удосконалення й оптимізація релігійного туризму

У багатьох країнах туризм відіграє значну роль у формуванні Валового внутрішнього продукту (ВВП), активізації зовнішньоторговельного балансу, створенні додаткових робочих місць та забезпечення зайнятості населення. Туризм впливає такі ключові галузі економіки, як транспорт і зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання та інші, тобто, виступає своєрідним стабілізатором соціально-економічного розвитку. На розвиток туризму впливають різні фактори: демографічні, природно-географічні, соціально-економічні, історичні, релігійні та політико-правові.

У той же час, подальший розвиток туризму гальмується:

- військовими діями на території нашої держави;
- відсутністю цілісної системи державного управління туризмом у регіонах;
- недосконалістю нормативно-правової бази;

- недостатністю методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави;
- повільними темпами зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази туризму;
- невідповідністю переважної більшості туристичних підприємств міжнародним стандартам;
- обмеженість інноваційних проєктів та наукових досліджень з питань розвитку перспективних видів туризму;
- недостатньою забезпеченістю туристичної галузі висококваліфікованими фахівцями.

Доцільним є запозичення досвіду зарубіжних країн щодо організації паломницьких турів. Для прикладу, Стратегія розвитку релігійного туризму в Греції була розроблена Синодальним офісом Грецької Православної Церкви (ГПЦ). Вона передбачає збереження, демонстрацію та розвиток релігійних святинь, монастирів і храмів, а також спрощення процесу відвідування цих об'єктів. Також ведеться робота з більш тісної взаємодії Синодального офісу ГПЦ з державною владою, церквами, іншими організаціями та органами влади як у Греції, так і за її межами. Тобто його основне завдання – рекламувати, показувати та розвивати основні паломницькі центри в країні, а також зробити так, щоб паломникам – туристам було легше й простіше відвідувати їх. Водночас, грецька конституція й законодавство поки що не дають змогу Синодальному офісу ГПЦ виконувати функції туристичних агенцій та операторів, щоб допомагати туристам у пошуку турів і розміщення, що практикується, наприклад, в інших країнах. Розвиток цілорічного паломницького туризму в Греції входить у стратегію не тільки церкви, а й офіційної влади, що передбачає розвиток релігійного туризму у всіх його проявах і видах [31].

У Франції 10 тисяч релігійних пам'яток внесених до списків

охоронюваних історичних пам'яток відкриті для відвідування. Багато з них пропонують додаткові послуги, побічно пов'язані з їх основним призначенням: проживання, виставкова та музейна діяльність, фестивалі духовної музики. З метою задоволення запитів відвідувачів і вдосконалення організації поїздок, як з релігійними, так і з культурно-пізнавальними туристичними цілями офіси по туризму та пам'ятники релігійної культури тісно співпрацюють.

Дев'ять святилищ і офісів по туризму відповідних міст (Шартр, Невір, Лурд, Мон-Сен-Мішель, Рокамадур, Ле Пюї-ан-Веле, Паре-ле-Моніаль, Лізьє, Сент-Анн-д'Ор) об'єдналися в асоціацію «міста-святилища Франції», щоб покращувати умови прийому відвідувачів і надавати їм всю необхідну інформацію. У кожному з міст відвідувач може ознайомитися з духовним досвідом священного місця, культурною спадщиною та його туристичним потенціалом: історією цих місць, умовами відвідування пам'яток, туристськими заходами і подіями, а також основними можливостями розміщення та харчування. Крім того, тут можна отримати всю необхідну інформацію для організації групової поїздки, допомогу в підготовці програми за різними маршрутами відвідування цих міст.

Географія пропонованих в Україні паломницьких маршрутів охоплює всю територію України та всі країни Європи та Близького Сходу. В середньому один такий сервіс пропонує близько 50 поїздок на рік. Визначити кількість внутрішніх релігійних туристів неможливо. Якщо припустити, що всі активні віруючі здійснюють туристичні поїздки виключно з релігійними цілями, то їх частка в загальному потоці туристів коливається від 8,5% до 20%. Тоді на релігійний туризм припадає від 160 до 360 тис. організованих поїздок та екскурсій, з них 120-300 тис. закордонних, і лише 25-60 тис. внутрішніх. Виявляється, в Україні частка релігійного туризму в загальному туристичному потоці навряд чи перевищить 8-10%, але, швидше за все, нижча. Тобто рівень розвитку релігійного туризму в Україні щонайменше

вдвічі нижчий за середньосвітовий. Кількість іноземних паломників в Україні в середньому становить 60-70 тисяч, релігійно-освітніх іноземних туристів приблизно стільки ж. З них дві третини – ізраїльтяни. За місцевими спостереженнями у 2021 р. кількість релігійних туристів у Львові становила близько 700 тис. осіб, у Києві – близько 600 тис. осіб, у Почаєві – не більше 500 тис., у Зарваниці – до 500 тис., у Джубліку – до 300 тис., у Святогірську – близько 100 тис. [41].

На сучасному ринку релігійного туризму мало підприємств, які працюють з таким специфічним туристичним продуктом і знають усі його тонкощі. Для успішної організації туризму в духовних осередках необхідна співпраця між туристичними підприємствами та керівниками церков.

З точки зору туристичних центрів релігійний туризм близький до так званого наукового туризму релігійної тематики. Таких поїздок небагато, але вони розширюють географію туристичних поїздок. Вчених цікавить релігійна спадщина – рукописи, різноманітні релігійні предмети, археологічні розкопки, архітектурні форми, минуле релігій та багато іншого.

Нині в індустрії релігійного туризму можна виділити чотири складові: релігійні об'єкти, розміщення, харчування та транспорт.

Туристи під час паломництва або екскурсії використовують різні транспортні засоби, щоб дістатися до місця прибуття. Це повітряний, залізничний, автомобільний (автобусний) водний транспорт. У паломництві практикується ходьба певними маршрутами, від однієї точки до іншої.

Аналізуючи перспективи розвитку релігійного туризму в Україні, можна дійти такого висновку.

Сьогодні у світі дедалі більше розвиваються різні види пізнавального, зокрема релігійного, туризму. Маршрути подорожей віруючих різних конфесій включали такі країни як Ізраїль, Греція, Єгипет, Йорданія, Туреччина, Італія, Індія та інші місця релігійного значення. Проте нинішній рівень підготовки таких маршрутів вітчизняними турфірмами, їх

забезпечення, дотримання організації та прийняття положень різних релігій поки що не відповідає необхідним вимогам. Більшість українських фірм не мають підтримки та благословення церкви. Вартість поїздок за кордон перевищує можливості більшості громадян.

Крім зазначених невирішених питань виїзного релігійного туризму, недостатньо розроблено механізм залучення іноземних туристів до українських святинь, які мають значний релігійний та культурний інтерес.

Враховуючи кризу у сфері туризму, доцільно розвивати цей сегмент, але комплексно, програмно та за підтримки Мінінфраструктури, Мінкультури, Міносвіти та інших міністерств та відомств, банківської установи, вітчизняні та іноземні інвестори. Особливу увагу передбачається приділити організації в'їзного релігійного туризму. Це дозволить інвестувати в економіку України.

Найважливішим елементом цієї програми, безумовно, має стати її рекламно-інформаційне забезпечення: пропаганда через пресу, радіо та телебачення, видання книг про церкви, духовні пам'ятки України, відеоролики. Доцільно проведення низки безкоштовних рекламно-інформаційних поїздок, участь діячів різних конфесій, журналістів, представників турагентств, кількох відомих та авторитетних людей.

Визначити реальну кількість релігійних туристів та екскурсантів в Україні неможливо, оскільки немає статистики та аналітичних досліджень щодо цього виду туризму. У державному статистичному бюлетені з туризму враховуються лише організовані туристи та екскурсанти, які оформили путівки у турагентствах України. Туристи-аматори та екскурсійні бюро не включені.

Україна володіє величезною культурною та природною спадщиною, зокрема релігійним туризмом. Багато релігійних пам'яток використовувалися в туризмі і раніше, розроблені популярні туристичні маршрути, але вони не зовсім відповідають міжнародним стандартам. В останні роки

спостерігається зростання інтересу туристів саме до цього сегменту туристичного ринку. Тому необхідно ефективно використовувати можливості.

Україна має великий потенціал для розвитку релігійного туризму. Однак багато хто визнає, що цей потенціал залишається невикористаним. Серед обставин може бути нерозвинена інфраструктура; відсутність інформації про наявні ресурси та маршрути; слабкі зв'язки з туристичними компаніями та релігійними організаціями; відсутність кваліфікованих кадрів у цій сфері.

Лише спільно паломницькі служби та туристичні організації за підтримки державних установ зможуть відродити, зберегти та впорядкувати культурні об'єкти, пам'ятки, місця паломництва, обладнати їх та створити навколо них належний стан, культурне середовище та комфорт.

ВИСНОВКИ

В Україні релігійний туризм набуває все більшої популярності серед паломників різних конфесій. Тому особлива увага зараз приділяється саме його просуванню на внутрішньому та міжнародному туристичному ринку, а також потрібна допомога держави, яка повинна бути зацікавлена в цьому, адже це сприятиме наповненню бюджету та духовному відродженню країни.

На сучасному етапі в Україні сформовано видовий сегмент ринку релігійного туризму, який набуває все більшого розвитку. У зв'язку зі збільшенням кількості пропозицій щодо організації паломницьких поїздок завдання фахівців туристичного бізнесу полягає в тому, щоб грамотно організувати роботу на основі маркетингових досліджень та чіткої роботи менеджерів. Щоб у подальшому релігійний туризм став повноцінним видом туристичної промисловості, необхідний комплекс правових, економічних пріоритетів і організаційних заходів, сприяють його розвитку.

Для розвитку релігійного туризму України туристичні компанії спираючись на попит, створюють нові та нові тури в релігійні святині як України так і всього світу. Храми, монастирі та інші релігійні об'єкти становлять 27% усіх зазначених у каталогах пам'яток України. Якщо припустити, що кількість релігійних туристів та екскурсантів буде пропорційною кількості цих релігійних об'єктів по областях та регіонах України, виходить, що три чверті (75%) потоку релігійного туризму будуть направлені в Західну та Центральну Україну, близько 14% – у східні області та менше 10% – на південь країни.

Визначити фактичну кількість релігійних туристів та екскурсантів в Україні неможливо, оскільки немає статистичних чи аналітичних досліджень щодо цього виду туризму. Державний статистичний бюлетень з туризму враховує лише організованих туристів та екскурсантів, які оформили путівки в українських туристичних фірмах. Туристи-аматори та турфірми в облік не

включаються.

Найбільший паломницький потік до України формують іудеї, що прямують до синагог та цвинтарів Києва, Львова, Жовкви, Белза та представники однієї з гілок іудейства (хасидів), які відвідують Меджибіж, де працював і був похований засновник хасидизму Бел Шем Тов, могили Рабі Нахмана в Умані, Леві Іцхака в Бердичеві, Мордехая Тверського в Житомирі, Іехіля Міхеля у Звягелі та ін.

Другим за кількістю прочан є паломницький потік з сусідніх країн: Словаччини, Румунії, Молдови та ін., що формується в переважній більшості етнічними українцями, які в силу свого прикордонного положення стали мешканцями інших країн і тепер є паломниками різних конфесій України. Вони подорожують до Києво-Печерської, Почаївської лавр та православних монастирів України: Троїцького, Єлецького Успенського, Данівського Георгіївського, Святотроїцького у Корці, Межиріцького, Святобогоявленського у Кременці, Святогірського Свято-Успенського у Зимному, Святотроїцького у Густині.

Третім за величиною є потік прочан з Польщі до католицьких та греко-католицьких святинь. Об'єктами паломництва переважно виступають храми Львова, Жовкви, Белза, Білої Церкви, Бердичева, Полонного, та інших міст переважно Західної України. Етнічними українцями, що емігрували до Польщі під час комуністичних репресій особливо часто відвідуються релігійний комплекс у Зарваниці, який є одним із 15 духовних світових Богородичних центрів, визнаних Вселенською Католицькою Церквою, Крехівський Василіанський монастир, Унівський монастир та інші святині Західної України.

На території України наявні 4173 культові споруди-пам'ятки культурної спадщини, які можуть широко використовуватись для розвитку релігійного туризму і паломництва.

Сучасний релігійний туризм унікальний своєю здатністю знайомити

людей з різними релігіями і культурами, налагоджувати діалог і дружні стосунки з представниками інших культур з різних регіонів і країн. Релігійний туризм формує толерантність і всебічне розуміння життя, зокрема духовного. Вона також має конкурентоспроможний соціокультурний потенціал і задовольняє соціокультурні потреби людей. Паломницька форма туризму має потужні ідеологічні можливості для розвитку міжконфесійних та міжкультурних комунікацій, а також для збереження культурного різноманіття країни та світу. Функціонування явища релігійного туризму та його духовний зміст впливає на туристичну діяльність та культурний рівень суспільства, орієнтуючись на значні трансформації сучасної соціокультурної сфери, внаслідок чого туристичний досвід стає соціально важливим.

Туризм в Україні сьогодні є ще слабо розвиненою галуззю економіки, релігійний туризм знаходиться на стадії становлення. Йому бракує чіткої концепції, змісту чи джерел інформації. Тому, на нашу думку, варто запустити веб-сайт, який акумулює інформацію про існуючі форми релігійного туризму та паломництва, про маршрути та сакральні місця, які пропонують турагентства, туроператори та паломницькі центри. Це дасть людям актуальну та вичерпну інформацію, моніторинг та аналіз ринку туристичних послуг.

Україна має величезну культурну та природну спадщину. Були розроблені популярні туристичні маршрути, багато релігійних пам'яток бачили туристи в минулому, але вони не зовсім відповідали світовим стандартам. В останні роки спостерігається зростання інтересу туристів до ринку релігійного туризму. Маючи потужний потенціал для розвитку релігійного туризму, Україна ще не використала його повною мірою та ефективно. Серед причин: нерозвинена інфраструктура; відсутність інформації про наявні ресурси та маршрути; слабкі зв'язки між туристичними агентствами та релігійними організаціями; відсутність кваліфікованих кадрів у цій сфері.

Діяльність паломницьких служб та туристичних організацій за підтримки державних установ може спільно відроджувати, зберігати та впорядковувати об'єкти духовної культури, історичні пам'ятки, місця паломництва, обладнати та розвивати їх та створювати належне багатство, культурне середовище та комфорт навколо їх.

Паломництво та релігійний туризм є важливими складовими туристичної індустрії в Україні. За наявності великої кількості пам'яток сакрального призначення перспективи розвитку цих двох видів туризму є очевидними. Для швидкого та динамічного розвитку релігійного туризму потрібна допомога держави, яка повинна бути зацікавлена в цьому, оскільки це сприятиме наповненню бюджету та духовному відродженню країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні: теорія і практика: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25–26 квіт. 2013 р. Київ, 2013. 280 с.
2. Басюк Д. І. Основи туризмології: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський:Аксіома, 2005. 204 с.
3. Бейдик О. О. Стратегічні напрями розвитку національного туризму/ *Географія та туризм*. 2009. Вип. 1. С. 35–41.
4. Божук Т. І. Релігійний туризм і паломництво: спільні і відмінні риси/ *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича. Серія географія*. 2009. Вип. 480–481. С. 112–115.
5. Божук Т. Релігійний туризм: термінологічний словник-довідник. Львів: Український бестселер, 2010. 252 с.
6. Божук Т. І. Розвиток релігійного туризму: різновиди, функції, пріоритети/ *Краєзнавство. Географія. Туризм*, 2011. №16. С. 3–6
7. Городиський Ю. Я. Класифікація християнської релігії (для потреб суспільно-географічних досліджень). *Географія та туризм*. 2016. С. 168–176.
8. Ільїна О. В. Релігійно-паломницькі об'єкти Волинської області та перспективи їх використання в туристичній діяльності. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції присвяченої 35-річчю створення кафедри економічної та соціальної географії у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (Луцьк, 6–7 квітня 2017 р.). Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2017. С. 163–166.
9. Ільїна О. В. Монастирі Волині як об'єкти паломництва // *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень: Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів* (Луцьк, 15–16 травня 2018 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 145–147.

10. Ільїна О. В. Сакральні об'єкти Волинської області як основа для розвитку релігійного туризму. Індустрія туризму і сфера гостинності в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди 10-ої річниці створення кафедри туризму та готельного господарства у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (м. Луцьк, 27 вересня 2018 р.) / відпов. ред. Л. В. Ільїн. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2018. С. 77–79.

11. Ільїн Л. В. Теоретичні й прикладні засади оцінювання привабливості туристичних об'єктів регіону. Індустрія туризму і сфера гостинності в Україні та світі: сучасний стан, проблеми й перспективи розвитку : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Луцьк, 15 травня 2025 р.) / відпов. ред. Л. В. Ільїн. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М., 2025. С. 40–42.

12. Ільїн Л. В. Методологія аналізу діяльності суб'єктів туристичного бізнесу. Індустрія туризму і сфера гостинності в Україні та світі: сучасний стан, проблеми й перспективи розвитку : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Луцьк, 29 листопада 2021 р.) / відпов. ред. Л.В. Ільїн. Луцьк : ПП Іванюк, 2021. С. 145–147.

13. Ільїн Л. В. Стратегія туристичного розвитку міста Луцька: передумови, чинники, перспективи. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 3–5 листопада 2023 р.). Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2023. С. 107–108.

14. Ільїн Л. В., Пасічник М. П. Кваліфікаційна робота бакалавра: методичні вказівки до виконання, оформлення та захисту випускних кваліфікаційних робіт (проектів) для здобувачів першого рівня вищої освіти спеціальності 242 Туризм і рекреація. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024. 34 с.

15. Ільїн Л. В. Регіональний розвиток туризму: програмно-цільовий аспект. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Луцьк, 15–16 травня 2025 р.). Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. С. 144–147.

16. Ільїн Л. В. Регіональний туристичний моніторинг : завдання, принципи, показники. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Луцьк, 12-14 квітня 2024 р.). Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2024. С. 82–83.

17. Ільїна О. В., Ільїн Л. В., Дробецька В. С. Міжнародний туризм України у період пандемії COVID-19. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі : колективна монографія. Видання восьме. Луцьк : ВІП Луцького НТУ, 2022. С. 144–153.

18. Ільїна О. В. Туризм. Рекреаційна географія: Поняття і терміни. Луцьк: Терен, 2004. 104 с.

19. Ільїна О.В., Фультес О. М. Готельне і ресторанне господарство України: динаміка та функціонування. Рекреаційно-туристичний потенціал регіонів України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Луцьк, 15–16 травня 2019 р.). Луцьк: Терен, 2019. С. 67–69.

20. Кучер П. В., Ільїн Л. В., Штойко П. І. Рекреаційно-туристичні ресурси Волинської області : Монографія. Луцьк : ПП «Волинська друкарня», 2023. 180 с.

11. Історія релігії в Україні: навч. посіб. Київ: Знання, 1999. 736 с.

12. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. Київ: Знання, 2011. 334 с.

13. Ковальчук А. С. Географія релігійного туризму в Україні. Львів:ТзОВ “Друк Захід”, 2016. 454 с.

14. Ковальчук А. С. Формування понятійно-термінологічного апарату релігійного туризму і релігії. *Вісник Львівського університету. Серія*

міжнародні відносини, 2012. Вип. 29. Ч. 2. С. 86–92.

15. Колотуха О. Соціальний туризм в Україні. Проблеми та перспективи розвитку. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2010. № 20 (649). С. 3–5.

16. Колотуха О. Соціальний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 176. С. 125–127.

17. Ковальчук А. С. Манько А. М. Організатори релігії та релігійного туризму. *Вісник Львівського університету*, 2013. №42. С. 57.

18. Любіцева О. О. Географія релігій: підручник. К.: Либідь, 2003. 480 с.

19. Любіцева О. О. Організація православного паломництва до Святої Землі. Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 18–20 жовт. 1999 р. Київ, 1999. С. 82–85.

20. Любіцева О. О. Релігійна ситуація в Україні та її регіональні особливості. *Український географічний журнал*. 2009. № 4. С. 28–32.

21. Лубський В. Релігієзнавство. Київ: Вілбор, 1997. 380 с.

22. Михайліченко Г. І. Практика організації туристичних подорожей : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. Київ: КНТЕУ, 2003. 156 с.

23. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://unwto.org/> (дата звернення: 22.09.2024).

24. Павлов С. В. Географія релігій: навч. посіб. Київ: АртЕк, 1998. 504 с.

25. Пазенок В. С. Туризмология. Теоретический образ туризма. Київ: Акад. туризму України: КУТЕП, 2012. 270 с.

26. Паломнический туризм URL: http://www.6yket.ru/sport_i_turizm/palomnicheskij_turizm.html (дата звернення: 30.09.2024).

27. Панченко С. Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал,

перспективи: монографія. Київ: Автограф, 2029. 163 с.

28. Панченко С. А. Проблеми релігійного туризму в умовах сучасних культурних трансформацій. *Культура і сучасність*. Київ: Міленіум, 2017. № 2. С. 46–49.

29. Панченко С. А. Феномен релігійного туризму і паломництва в культурологічному вимірі. *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. 2017. № 2 (9). С. 135–139.

30. Пархоменко Т. С. Антропологія туризму. Філософські нариси туризму. Київ: Укр. Центр духовної культури, 2005. С. 259–260.

31. Патійчук В. О. Функціональні особливості організації релігійно паломницьких турів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Географічні науки*. 2015. № 15 (316). С.23–31.

32. Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років XX століття до наших днів. Полтава, 2002. 615 с.

33. Попович Я. М. Католицьке паломництво: історико-релігієзнавчий екскурс. *Гілея: науковий вісник*. К., 2013. Вип. 79. С. 191-194

34. Про надання пільг релігійним організаціям: Указ Президента України від 22.06.1994 р. № 322/94. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322/94> (дата звернення: 14.09.2024).

35. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/987-12> (дата звернення: 11.11.2024).

36. Проект нового закону про свободу совісті недосконалий. Хрещатик, 06.09.2002. URL: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ru/2143/art/7479.html> (дата звернення: 09.10.2024).

37. Прочанська конституція. URL: <http://lavra.studyty.org.ua/prowa/99-prochanska-konstitucya.html> (дата звернення: січень 2015).

38. Релігієзнавство: навч. посіб. Київ: Освіта, 1997. 239 с.

39. Релігієзнавчий словник. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.
40. Релігійний туризм – перспективний напрямок для країни. Хрещатик, 01.06.2009. URL: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/2919/news/1243865675.html> (дата звернення: 24.10.2024).
41. Релігійно-церковний комплекс України: стан і тенденції. Виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають із її членства в Раді Європи. зб. матеріалів круглого столу. Київ: Світ Знань, 2006. С. 19.
42. Роглев Х. Й. Розвиток паломницького туризму у Закарпатті. *Туристичні дослідження*. Вип. 6. С. 232–235.
43. Сапелкіна З. П. Паломництво як соціокультурне явище: становлення і розвиток в Україні (середина XIX – початок XXI ст.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 17.00.01 Теорія та історія культури. Київ, 2006. 20 с.
44. Сапелкіна З. П. Релігія і культура. Релігійний туризм: навч. посіб. Київ : Вид- во Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2012. 220 с.
45. Сайчук В. С. Методичні аспекти суспільно-географічного дослідження релігійного туризму. *Економічна та соціальна географія*. 2014. Вип. 2 (70). С. 59– 65.
46. Снітовський О. Що являє собою релігійний туризм в Україні? URL: <http://tutcikavo.co.ua/podorozhi-i-turizm/shho-yavlyaye-soboyu-religijnij-turizm-y-ukraini/> (дата звернення: квітень 2024).
47. Туризмологія: концепції та термінологічно-понятійний апарат: матеріали VII аспірантських читань, м. Київ. Київ: КУТЕП, 2006. 185 с.
48. Устименко Л. М. Історія туризму: навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2005. 320 с.
49. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: навч. посіб. URL: http://tourlib.net/books_history/fedorchenko.htm (дата звернення: лютий 2024).
50. Федорченко В. К. Свобода: практичні виміри соціального суб'єкта.

Свобода: сучасні виміри та альтернативи. Київ: Укр. Центр духовної культури, 2004. С. 469–483.

51. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник. Київ: Дніпро, 2000. 160 с.

52. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ: Наукова думка, 2004. 560 с.

53. Шутенко Н. Релігійний туризм: український вимір. URL: https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/krayeznavstvo_digest/34035/ (дата звернення: 12.09.2024).

54. Яроцький П. Л. Релігієзнавство: навч. посіб. Київ: Кондор, 2004. 308 с.

55. Яроцький П. Л. Філософський аспект паломницького (релігійного) туризму в Україні. Філософія туризму: навч. посіб. Київ: Кондор, 2004. С. 143–150.

56. Collins-Kreiner N. Christian Tourism to the Holy Land. Pilgrimage during Security Crisis. Ashgate Publishing, Ltd., 2006. 183 p.

57. Contemporary Issues in Tourism Development Routledge London: Routledge, 2001. 288 p.

59. Eyice S. Die Basiliken von Kanlidivan / S. Eyice // XX Deutscher Orientalistentag. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980. S. 488–491.

60. Eyice S. La basilique de Canbazli en Cilicie. Zographe-Revue d'Art Medievale X. 1979. No 10. P. 22–29.

61. Eyice S. Silifke cevresinde Incelemer: Elaiussa-Sebaste Yakininda Akkale. VIII Turk Tarih Kongresi. Ankara, 1978. S. 865–886.

62. Forsyth G. H. An Early Byzantine Church at Kanhdivane in Cilicia. De Artibus Opuscula XL: Essays in Honour of Erwin Panofsky. New York, 1961. P. 127–137.

63. Foss C. Pilgrimage in Medieval Asia Minor. Dumbarton Oaks. 2002. Vol. 56. P. 129–151.

64. Goeldner C. R. Tourism: Principles. Practices. Philosophies. Wiley, 1999. 752 p.

65. Jackowski A. Geography of Pilgrimage in Poland. The National Geographic Journal of India. 1987. Vol. 33(4). P. 422–429.

66. Religious Tourism and Pilgrimage Managment: An International Respective Cambridge, 2007. 240 p.

67. Religious tourism as a sociocultural phenomenon of the present «The unique sense today is a universal value tomorrow. This is the way religions are created and values are made». Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2014. No 143. P. 958–963.

68. UNWTO. Global Code of Eethics for tourism. URL: <http://ethics.unwto.org/content/global-code-ethics-tourism> (дата звернення: 12.09.2024).

69. UNWTO. Tourism Highlights, Edition 2009. URL: http://www.ontit.it/opencms/export/sites/default/ont/it/documenti/files/ONT_2010-03-30_02314.pdf (дата звернення: 22.08.2024).

70. UNWTO. Tourism Highlights, Edition 2010 URL: <http://lgtinfo.com.ua/images/stories/2010t.pdf> (дата звернення: 23.10.2024).